

საქართველოს მოამბე

№ 5

ზინაბასი: მეთაური; სალამი. ლექსი—ი. ზარიშა-
შვილისა; ნატალია გაბუნია-ცაგარლის ავტობიოგრაფია—
ნატონსი; ვერა, ვერ გიმღერ, ლექსი—ა. შანშიაშვილისა;
მთის არწივი შამილი—ა. შრომელისა; სანდრო ქართვე-
ლიშვილის სამუშაო დღე—ს. შ.—ანისა; შინაური მიმო-
ხილვა; რას უნდა გავუფრთხილდეთ?—ი. შ. ციციშვილისა;
მედიცინობისა და მევენახეობის კოოპერაციები—ს. შ. შან-
შიაშვილისა; ერის უფლება—Baton-ისა; უცხოეთის მიმო-
ხილვა;

29 ნოემბერი.

კერძო სწავლითი, სპეც. ჯ. სალიტ. ჟურნალი

1909 წ.



ნატალია გაბუნია-ცაგარლისა.

ერს მრავალგვარი გზა აქვს თვის გრძობათა და მისწრაფებათა გამოსახატავად, მრავალ გვარი სა-
შუალება აქვს, როგორცა შემწეობით მის წევრებს
შეუძლიათ იგრძნონ ერთობა, ურთიერთის ფსიხიუ-
რი სიახლოვე, ერთგვარი ლტოლვილება, ერთგვარი
ცხოვრება. ამ მიზანს ემსახურება სხვა-და-სხვა სა-
ზოგადოებრივი დაწესებულება, შეცნიერება, ლი-
ტერატურა, სცენა და სხვ. მაგრამ არის ისეთი მო-
მენტი ერის ცხოვრებაში, ხშირად ძლიერ ხან-
გრძლივიც, როდესაც ის ისტორიულ გარემოებათა
გამო დამონებულია, თავისუფალი ზრდის გზა და-
ხშული აქვს, მაზე გაბატონებული ერი ცდილობს
მის გონებრივ პროლეტარიზაციას, ყოველგვან, სა-
დაც-კი მოინდომებს თავის ვინაობის გამოუმჯადენ-

ბას, გზაზე გადაეღობება და ამ ნაირად ხელოვნუ-
რად, ათასი შემავიწროებელი საშუალების შემწეო-
ბით დამონებულ ერის შვილებში სუსტდება გრძნ-
ბა კულტურულ და საზოგადოებრივ ერთიანო-
ბისა. მეტად მძიმე ხანაა ერის ცხოვრებაში ასეთი
დრო. მას სურს ამოისუნთქოს და თითქო ამ დროს
ხელოვნურად ჰაერს ართმევდნ. მას სურს ფრთა გა-
შალოს, ჯ ამ დროს ათასი გზით ცდილობდნ ფრთები
შეუხრტკონ და დააუძლონ. ასეთ დროს, როცა
კი თავის მისწრაფებათა გამოუმჯადენება მეტად სა-
ძნელო ხდება, როცა საერთო საზოგადოებრივი
ასპარეზი დახშულია, სცენას განსაკუთრებული მნი-
შენელობა ეძლევა.

აქ ხალხი მოდის არა მარტო თავის ესთეტიურ
გრძნობათა დასაკმაყოფილებლად, არა მარტო სია-
მოვნებისათვის, აქ ის ეძიებს თავის პოლიტიკურ

და საზოგადოებრივ მისწრაფებათა გამოძვლანებას, აქ ის ვაძნობს ერთიანობას თავის წარსულთან და ამ ნაირად ეჩვენა ისტორიულად თავის ვინაობის შეგნებას და ამით ემზადება მომავლისათვის. ამიტომაც ჩვენთვის, დამონებულთათვის, ჩვენი სცენა შეტად საყვარელი, მიმზიდველი და პატივსაცემი უნდა იყოს.

ჩვენს პირობებში ყოველი საზოგადო მოღვაწე დარწმუნებული უნდა იყოს, რომ მას შესაფერი პატივისცემა ცხოვრებაში არას ღროს არ ელირსება. აგეთივე ბედი მოელის, რასაკვირველია, სცენის მუშაკსაც, და ამიტომაც მისი მუშაობა ათჯერ და ასჯერ უფრო ძვირფასია ჩვენთვის. ათასი გაკვირვება, მუღმივი ქონებრივი სივიწროვე, ხშირად შიმშილიც მისი ჩვეულებრივი თანამავალი მოვლენაა. მაგრამ მიუხედავად ასეთი პირობებისა ჩვენმა სცენამ მოგვცა რამოდენიმე გამოჩენილი, გულმოდგინე და დაუღალავი მოღვაწე, რომელთაც მთელი თავისი სილოცხივე სცენას შეაღიეს და ამით სამშობლოს დაუფასებელი მსხვერპლი შესწირეს.

ამ მუშაკთა შორის ერთი პირველი ადგილთაგანი უჭირავს ნატო გაბუნის, რომლის ოცდაათი წლის სასცენო მოღვაწეობასაც ღღეს ვღღესასწაულობთ. შეუძღებელია, ჩვენი სცენა წარმოიდგინოთ და მასთან ერთად არ დაგვხატოთ თვალწინ ნატო გაბუნია თავისი შეუღარებელი ნიქით. არ გაახსენდეთ შფოთიანი ხანუა, არსებობისთვის ბრძოლაში გაბოროტებული ფროშარი და სხვა მრავალი ტიპი, რომელიც ჩვენ სცენაზე ნატოს მადლიან ნიქს შეუქმნია.

და აი ღღეს ამ ოცდაათი წლის მუშაობას ვღღესასწაულობთ. მთელი საზოგადოება ერთსულოვნად შეერთდება ამ ღღეს, რათა სიხარულით, პატივისცემით და მოწიწებით მიეგებოს დამსახურებულ იუბილიარს და უსურვოს მას კიდევ ხანგრძლივი მუშაობა ჩვენის სცენის საკეთილდღეოდ.

ს ა ლ ა მ ი .

(ნ. შ. გაბუნია-ცაგარლისს)

—***—

შუქურ-ვარსკვლავი თავს დაგციმციმებს.
და დაგქათბობს პრაზადრი მთვარი,
ბუღბუღლი გიღღერს სააშოყო ხმებს,
ღღლის ძალს გიღკობს მზე მოვლოვარე.

* * *

ნიაგმა ბუჩქნარს ვარდი მოსტაცა
ჯიღათ დაგადგა... დაკავგირგვინა,
ძირს მიწა გლოცავს და იქ მადლო ცა
რომელმაც მადლი უხვად მოგვინა.

* * *

ყველა გაღღებს რა ღღის ამბით,—
ხენი მადღნი ძირს ტოტებს ხრიან.
და მღინარენიც ჩუხჩუხ-ნავარდით
თაყვანის ცემით,—სალამს გიღღინან.

* * *

მსურს მივეცე ბანი ბუნების ფერხულს,
გადავივიწყო სეველა-ვარამი
და ღღეს საერთო ამ ღღესასწაულს
მიუძღვნა ჩემი წრფელი საღამი.

ი. გრიშაშვილი.

ნ. გაბუნია-ცაგარლის ავტობიოგრაფია.

მე დაიბადე ქ. გორში 1859 წელს სამს თებერვალს. დედ-მამის გარდა მყავდა დედის დედა ფინკელაურის ქალი. წერა-კითხვა ქართული ბუბია ჩემმა მასწავლა. თითონ ბუბია ჩემი ლექსებსაც სწერდა, მეც ვითომ ვწერდი ლექსებს: ეველანი მუუბნებოდნენ, რომ შენ ბუბიას გვესარ ნიქითაც და სიმღერითაცაც. თორმეტი წლის ვიქნებოდი, მამაჩემმა მიმბარა სრუოოვის ოჯახში, რომელსაც ჰყავდა ორი ქალი, კურს დამთავრებულები თბილისის ინსტიტუტში. მამის არავითარი სსქალეობა სსწავლეები არა იყო-რა გორში, ის ქალები იუვენ ჩვენი განმანათლებლები. ჩემი სწავლის ფასს იხდიდა მამაჩემი თვეში სამ მანათს. სწავლა დაგამთავრე სსამი თვის განმავლობაში. ერთხელ დავწერე ლექსები და გამოეგზავნე თბილისში დასაბეჭდად ანტონ ფურცელაძეს, გადაეკითხნა და რაკი უფარგისად დაენახა, უკანვე გამოეგზავნა და მწერდა, მიზეზი დაუბეჭდაობისა ის არის, რომ ცენზორმა არ გაუშვაო. მეც თავ-გამოდებული ეველან შეეჩიოდი, ჩემი ლექსები ცენზორს არ გაუშვია დასაბეჭდად, სსწინააღმდეგოდ მიუღია მეთქი. თექვსმეტი წლისა ვიქნებოდი, რომ სცენაზედ გამომიყვანეს, სსქველ-მოქმედო წარმოდგენა გამართეს ღღმად ზატოე-ცემულ თ. გღიზარ ერისთავის სახლში ქ გორში. ეს წარმოდგენა ზირველი წარმოდგენა იყო გორში. ზიეს ვითამაშეთ — თ. გორგი ერისთავის თხზულებს „ტუნწი“. ტუნწის ქალის როლს თამაშობდა ქ. მარიამ დემურია, მე ვთამაშობდი მისამსხურე (მინავარდისს) როლს, ამ წარმოდგენას დაესწრო თბილისიდან მონსული განსვენებული ზატოე-ცემული დავით გორგის ძე ერისთავი (სამშობლოს ავტორი). შემოვიდა კულისებში, მამაჩემი მერაბიც თან შემოჰყო და უთხრა, აი ეს ჩემი ქალი არისო. მამაჩემმა ისიც გამაწნო და მითხრა — ეს ამ ზიესის ავტორის შვილი არისო. ზატოეცემულმა დავითმა მამიალენსა, ხელი მამხვია და მითხრა, ზიესა გადმოვთარგმნე ფრანგულიდანაც, სსხელად ჰქვიან: „გეო, მინას და კამანას“, თბილისში უნდა ვითამაშოთ და შენ უოოთ უნდა წავიყვანო, მინასს ცოლის როლი უნდა გათამაშო და, რასაკვირველია, მამაჩემსაც სიტყვა ჩამოართვა. ამის შემდეგ შემსვდა ანტონ ფურცელაძე კიდევ გორში და მითხრა: ბოტობას

თავი დასწავლა, — სწორედ სასტუმრო ქალი ხარ; მე ეს გულში ჩამწვდა და მუდამ წარმოდგენას ვეჭვობდი მეტადრე მამის, როცა ჩემი პირველ წარმოდგენის შესახებ რეცენზია წავიკითხე; მთელი დღე და ღამე უბოთ დამქონდა გასეთი და დღით გახარებულს ვგრძნობდი ჩემს თავს. როდესაც წერილით შეატყობინა მამაჩემს განსვენებულმა დავით ერისთავმა, წარმოდგენის დროს თითონ მამაჩემმა ჩამომიყვანა თბილისში; წარმოდგენა გამართეს თამაშობის სახლში შუა ბაზარში, დიდძალი სხობაგადა დაესწრო. სხვათა შორის ვიდრეილში მამდერეს კიდევ; ხალხის აღტაცებს და ტაშის ტემს სხობვარი არა ჰქონდა. ამ წარმოდგენის მეორე დღეს ისევ გორში წამომიყვანა მამაჩემმა; გორში კიდევ გაიმართა წარმოდგენა, ვითამაშეთ ალაფი თუთაშვილის პიესა „ცოლი ვიტირო თუ ფული“. თამაშობდნენ მასწავლებლები გორისა და სხვათა შორის, გიგო უიფშიძე. დაესწრო ამ წარმოდგენას ანტონ ფურცელაძე, რომელმაც რეცენზიაც დასწერა კახ. „დროებაში“. მამის კიდევ გამართეს მიწერ-მოწერა ჩემ შესახებ თბილისში ჩასაყვანად დღეს უიფიანმა და დავით ერისთავმა, რადგან ქართული დრამატული დასი სდგებოდა; მაგრამ მამაჩემი დიდ უარს აცხადებდა, მეჩვე რამდენჯერმე ზაალ მახაბელი გამოცხადებდა თბილისიდან, როგორც ნათესავი, და ბეჯი მამაჩემს მამის ჩემი თბილისში გაცხადება, მაგრამ მამის ვერ დათანხმეს. მე და მუჟაფა თბილისში გათხოვილი ვიცოდი, რომ დამიტრი უიფიანი და ის ერთ ეზოში ცხოვრობდნენ, ზოგიერთმა მამაჩემს წამოგსულაუჯ; მამის გადაწყვეტილად გამოვხარულიყავ და შევასრულე კიდევ; წამოვეყი ზაალ მახაბელს თბილისში. დაარსდა დასი 1879 წელს. დასში ვითვლებოდათ მე, მარამ სიფაროვი (აბაშიძის) ბარბარე კართიელი (უიფშიძის), მამო უიფიანი (ქართველიშვილი); კაცებში, აბაშიძე, კოტე უიფიანი, კოტე მესხი, ზაალ მახაბელი, ადამ ჩუბინიშვილი, ნიკო შიშინაშვილი და ავქსენტი ცაგარელი. მეორედ ვითამაშე თბილისის სტენასზე განსვენებულ ილია ჭავჭავაძის „სტენა მირთვოი ზოსრედნიკოაი“. ლიტურის დოკადამ იუერებოდნენ დავით ერისთავი, ილია ჭავჭავაძე და ივანე მუსხანსკი. წარმოდგენის გათავების შემდეგ მამდერეს აკაკი წერეთლის ლექსი „თავო ჩემო ბუდი არ გიწერია“. მეორე დღეს წარმოდგენისა დავით ერისთავმა გადმოცა ხუთი თუმანი და წერილი თ. ივანე მუსხანსკისაკენ, სადაც მადლობას უძღვნიდა დავით ერისთავს კარგი წარმოდგენის ნახვისთვის და მასთან ქართულ სიმღერის გაცანებისთვის. ქართული თეატრის რეჟისორი იყო დავით ერისთავი.

ზაფხულდობით წავიყვანეს დასი ბორჯომში, აბასთუმანში, ბათუმში, ხანდ-ღისეში, ქუთაისში, იფთოში და გორში; უკვლავან აღტაცებით გვეგებებოდნენ და საჩუქრებსაც გვაძლევდნენ.

1884 წელს თბილისში მოვიდა ცნობილი რუსეთის გამომჩენილი დრამატურგი ოსტროვსკი; ვითამაშეთ იმისი პიესა „შემოსულიანი ადგილი“. მე ვითამაშობდი კუკუშინის როლს. დრამატულმა სხობაგადობამ მწერალს

დაფინის გვირგვინი მთავრად დოქაში ავქსენტი ცაგარელის ხელით, წარმოდგენის შემდეგ კუკუშინებში შემოვიდა და თან ახლდნენ პატრონულ სტუმარს ქართულ დასის გამგეობა. იმ დროს ქართულ დასის რეჟისორი იყო თ. გიორგი მიხეილის-ძე თუმანიშვილი, რომელსაც დიდი დავალი მოუძღვინა ქართულ თეატრის წინაშე. როცა ეს შემოვიდა ბ. ოსტროვსკი და უთხრეს ჩემსად, აი კუკუშინის როლს ეს თამაშობდა, მამის გამომწოდება ხელი და ხელზედ მკაცრად, მეც ნდვლად გადავეხვი და ვაკტრე. ბ. ოსტროვსკის ცრემლები მოერია და წარმოსთქვა: „კუკუშინაში მოსულს კი ვიჭვებოდა, მაგრამ კი ვერ მოკოფუქებოდა, თუ ჩემს პიესას ქართულ ენაზედ ნათამაშებს ვნახავდით და მასთან ამისთანა ხანდაზმად მსახობა ქალი ასე კარგად ამისცავდა კუკუშინის როლს; აკრეფე მადლობით მამართა მარამ სიფაროვი (აბაშიძის) რომელიც თამაშობდა ზოლიანს როლს.

1886 წელს მოვიდა თბილისში გამომჩენილი იტალიის არტ სტო რისი, რომელსაც გაუმართეს ქართული წარმოდგენა. დადებული არტისტი რისი დოქაში იჯდა ჩვენ გამომჩენად მწერლებთან. გვირგვინი მე მივართვი დოქაში დრამატულ სხობაგადობისაკენ გაცხადებით, ხალხი ზეზე წამოდა და ტაში დაუკრა, რისი წამოდა ფეხზედ, გადამუხავა და მკაცრად, ხალხს მიმართა: „ფრანგულ ენაზედ ვიტყოდი, რასაც ეხლა მე ვგრძნობ, მაგრამ ის გრძნობა, რომელიც მე მინდა გადმოქცეთ მე მსურს ჩემ სამშობლო ენაზედ გათხრობა და დაიწყო იტალიანურ ენაზედ ღამაჩავი. შესამე დღეს მოვიდა ჩემთან რისი და საჩუქრათ სერვიზი და მასთან თავისი სურათა წარწერით მომიტანა.

1881 წელს განსვენებულ ზაქარია სარჯიშვილის სახლში, თვეში ოთხჯერ ზარსაკობით, სულამს რვა საათიდან თერთმეტ საათამდე იკრებოდნენ უკვლავ ქართული მოღვაწენი, სადაც აუცილებლად იყო ამ კრებაზედ ბ. ალექსანდრე მამუკას ასული მელიქიშვილისა და გვიკითხვდნენ „ვიფიანის ტყაოსნის“. სულამ მშენიერ ვახშით თავდებოდა. ჩემს დროში, რეჟისორად გვიყავდა პირველად განსვენებულ დავით ერისთავი, აკაკი წერეთელი, თ. გიორგი თუმანიშვილი, თ. ანტონ ლორთქიფანიძე, მ. ბუბუთაშვილი, ნიკო ფაღალაშვილი, თ. ვასო თუმანიშვილი.

ილია ჭავჭავაძემ, ვასო მახაბელმა და მუხანრავამ წამოვიყვანეს განსვენებულ თ. გრაგალ ორბელიანთან, ავად იყო და ჩემი სიმღერის გაცანება მოსურნე; ამათგან მომზადებული ვიყავ, რომ თ. გრაგალ ორბელიანის ლექსი შემდგომ (ზვინტა ზნახოს, კვლავდა ზნახოს) რასტის ხმაზედ. რომ მივედით გრაგალ ორბელიანთან, მისი რძალი იყო იქ, მასთან კიდევ ადამალაფი, სამხედრო კაცი, (ორგალი გრუზინის დედის ძმა) ჩამოკრა ადამალაფი სიმებს, მშენიფრად უკვლავდა თან, მეც თავ მოწონებულმა დავიწე სიმღერა; რომდებამც მიამუხანეს, ჩამიხველეს, რომ იმათკენ მიმეხედნა, მივიხვედ და რადასაც მანიშებდნენ. მე იმათი ნიშანი ის მეკანა, რომ ძალიან კარგად ვმღერა და ამა-

თან მოსწონდათ. რომ შეგწვივებთ სიმღერა გრიგოლმა მიბრძანა „ქალა! ხომ იცი ვისიღ ლექსი იმღერო“, „როგორ არა, ბატონო! თქვენი ლექსი განსვთ მეოქი“. გაუცინა და მითხრა: არა! ეგ ლექსი ამ ვაჟბატონისა არის და ილიაზედ მიმიბრძანა. მშინ გადავხედე, სპითავეს და სპინელი ნაწილი სხით შემომხედეს. ავდექით, წამოვუდით და კვამი ბეჭი მის ეგედურეს, ეგ როგორ მოგვიბრძანა, ხომ კვამი დაგრიგეთ, რომ გრიგოლ ბრძანის ლექსი გემღერა და შენ სულ სხვაზედ გადაუხვიო.

1879 წელს დაარსდა ქართული დანი და მე დავიწერე ჟღერი 1882 წელს. რაც ბიუსები ჰქონდა აქს. ცაგარელს ეგელა ბიუსებში უბირველეს როლებს ვთამაშობდი. ეგველ წელიწადს ბენეფისას დროს მე ბულ-დამშვიდებული ვიყავ, რადგან ვიცი რომ ბენეფისას-თვინ ასივოს მომხადებული ექნებოდა ან ბიუს ან თხზულებს რამე.

ბირველი ბენეფისი მქონდა 80 წელს იანვრის ცხრამეტში. საზაფხულო თეატრს ეძახდნენ (პალმის თეატრში). ვითამაშეთ აკაკი წერეთლის ბიუსი „ბატონო“ რომელიც ავტონმა ჩემთვის დასწერა. თეატრა ისე გეტყვილი იყო ხალხით, რომ ტყვა აღარ იყო და ბრეტონში სკამები ხომ ჩადგმული იყო, სტენაზედაც ღოგები გააკეთეს. მრავალი სხუქარი მომცეს; დიდ მოხაწილებს იღებდნენ ვანო მახაბელი, ნაკობის ქალიკატო, თელიო გურამიანი (ნაკობის ცოლი), დავით გურამიანი, თათრ დავითქელიანი. სხვათა შორის ერთი იმისთანა ძვირფასი დანა მახუქეს ძველებური ჩუქურთმით გაკეთებული. ევანგელისა ჩაქონი (ძველი მოქმედ-რადი თურმე იყო), რომელიც ბრძოლა-და ათს თუმისს აფასებდნენ. თეატრი რომ გთავდა, დიდის მით გამომიყვანეს. თეატრის წინ გაკეთებული იყო მძვინვარად ვენშილი ჩემი სახელი და გარით. გამოსვლისთანავე შეშხუნი აუშვეს, ამ გაკეთებულს ვენშილს წაუიღეს რადან ტრესელი და მთლად განათლდა, ჩამსვეს ჩემთვის მომხადებულს ეტლში, რომელიც მშვენივრად იყო მოართული და ისე წამიყვანეს ჩემს ბინაზე. ეგელი სხი-კო მელიქიშვილისაგან იყო მომხადებული. მეორე დღეს კნ. თელიო ქაჭავაძისამ წაიიუნა თავისს სადილთ. თითონ მომბრძანდა ჩემთან ვანო მხადლით რა-ზუმთავის სახლში, სადაც ზაღ მახადელი და იუნა. იმ სადღეზედ იუნენ გ. ილიას და, მისი დის-წული ანხასის ქალი, ვანო მახადელი, აკაკი, იონა მუხანგია, ბეტრე უმიკაშვილი, შქრო მადლასვილი, ნაკო დიდბერიძე, ნუშვილი სუმბათოვი (იუნენის მამა), სხიკო შადიკოვი და სხვანი, ბეჭი არ მახსოვს. ბეჭი ილიანაკის წინა დამის წარმოდგენაზედ, მიმღერეს კადეც. თელიო ვიწერებოდა სირცხვილით. იმ დღეს სადღეზედ სრულდებოდა არა მიტეხია რა. თუმცა კნ. თელიო ძალიან ვურადლებს მიტეხდა და მესვეწებოდა სადლი გულანსა და მეტეხა. არ გასულა ერთი კვირა, მთვინა რენეტრეცაზედ ვანო მახადელი და მითხრა „ჩემისა ძალიან ექვინა ბატონა თანხი რომი გაქვს და თანხი რე-

ნის იქი გიდას, შეიძლება ხმა წაგისდეს ხათბილარევი რომი გავხად იმ ბატონა თანხად. კნ. სურს თავისთან ახლოს დავიქვინო, თანხი უკვე დავიქვინო, და ესეც იცოდე, თავი უნდა დავიქვინო, უარი არ სთქვათ“. მე ძალიან შეურაცხველად მივიღე: თავის სურვს რომი გამახსენა, ვიდიქრე მე, ამისთან დიდ კაცი გაქვდი, გასე-თებში მიწამენ და ამით უნდათ მე ლენქი დამხურთნი უთხარი: შენი ქირიე ვინა, თავი რად კინდათ დამხურთო, რომი ქვეყანაში მახარად ამიგდეს, ან ამხანაგები რას ცტევიან მეოქი. ვანო ამისსა ეგელათერი, თუ რას ნიშნად ქართული მსახობისთვის ქართულად ჩაგმე. მეორე დღეს გავამიყვანეს კნ. თელიო მხადლით იმვე ეთი-ში, და სადლი, ჩი მითთან მქონდა რასაკვირდის უხურეველად.

სმირად ვხედავდი ამ ჩემგან ჩამოთვლილს ბირებს თ. ქაჭავაძის სახლში. ვანო მახადელი აღტაცებით შემიხედებოდა ხოლმე. თუ კი ვისივე ვურადლებს დავიქვინ-ხურებდი, სწვალ მამჩემს მერანს, რომელიც მხადლი იყო იმითი თვინისა, არწმუნებდა. რომ სთავილო კი არ არის შენი ქალის მოქმედება, არამედ ჩვენ ეგელს თავიც უნდა მოგვწინდეს. მამჩემი, როგორც ძველი კაცი, ნადიანბეჭარი, თეატრს არა სწვლობდა, და არც შემბრებობს, ვინემ ჟღერი არ დავიწერე. ჟღერის წერაზედაც არ უნდოდა თურმე წამოსვლა, თუ განსვენებულ გიორგი განდიელს ძალით არ გამოეკვანა ბოლოს კი, თითონ მამჩემსაც სასხელად მიანხდა ჩემი ხელთვინა...

თბილისში რამდენიმე სომხის თვინისა მქონდა დასხლავდა. სომხობა უფრო, თუ მეტი არა, არანაკლებ ქართულად დადიოდა ქართულ თეატრში. ეგველ-თვის ბენეფისის დროს მხურვალე მონაწილეობასაც იღებდნენ. ბირველ ბენეფისში სომხის დრამატული საზოგადობამ ძვირფასი ლენტით ძვირფასი თავიკული მომართვა. ბატონიველი დრამატურგი სურდუკიანი თავის ბიუსების რეპეტორებზედ სმირად ექვრებოდა. მე და სთვარავის ქალს, ბირვეს ერთად ხელს მოგვხვედა და კვიტრედა ხოლმე: „ჩემი ბიუსების სულემი თქვენი ხართ“.

ბეჭი რამ კარგი, და თანხი მწარე გამომივლია სტენაზედ. ჩემთვის ეგელათერი თეატრი. შეადგენდა, ეს-ლან ესე... შეიძლება მე სტენისთვის ჩაღდაც აღარ ვიდიდე, მაგრამ იგი კი ჩემთვის ეგელათერი. ჩემი თვინი, ჩემი ასიკო, ჩემი საღტავი, ჩემი სულის დემა, ჭსხვა, და სხვა... სთვინ არ მღალატბის, მაგრამ წარსულის მოკარებას ძალ-ღონე ნდომება, და მთლად ესე ვთანხიმები დიდებულს რუსთაველს: „იგი წვა და სხვა მოვა ტურთვას საზანდარსა... მადლი დმერთი ერთი, რომელიც დრმად მწამს, როგორც დმერთი, მაგრამ მწამს, რომ ძირსაც არან დმერთები, რომელიც ხალხის გულში ძვრებან, იმთ საღველს იკებენ და თვითვე მურნადებდა უხნდებან. აი, მე აქ, ძირსაც მუვან დმერთები, რომელიც მისტრეკელს, დატან-ჯულს, უძლურს, ძლას მძლევენ სიცოცხლისს.

ნატო.

მარა!... მერ გიმღერ!

ვერა!.. ვერ გიმღერ სამხიარულოს,
არ ვიცი რაა ჰანგი სალხენი;
მეგობრადა მყავს და არ მასკენებს
ბედით მოძღვნილი მწარე ნალკელი.

ნუ მიმეორებ, ვითომ გიყვარდე,
მე ვერ მოგაგებ სამაგიეროს;
გესმის? ქვითინებს დედა-მშობელი
და გულმან ტკბილად როგორ გიმღეროს?

მ. მანიაშვილი

მთის არწივი შამილი.

ისტორიული ამბავი.

III

გენერალ-ადაუტანტა გრაბზე და აჩქარიის ტყე.

ჩვენ აზრად არა გვაქვს სავსებით ავსწეროთ
შამილის ლაშქრობა და შეხლა-შეტაკება რუსებ-
თან. მთელი მისი სიციცხლე განუწყვეტელი ომია
რუსის ჯართან და რუსის მთავრობასთან და და-
წვრილებით რომ გამოუდგეთ მათ აღნუსხვას, ძა-
ლიან შორს წაგვიყვანს ასეთი განზრახვა. ვფიქ-
რობთ, რომ საჭიროც არაა ამგვარი შრომა. თუ
კი დეწლი და მოქალაქობა ერეკლე მეორესი ჯერ
არ არის შესწავლილი და მადლიანის კალმით აღ-
წერილი, როგორღაც გვეჩოთირება სხვათა გმირის
და ქვეყნის ისტორიის გადმოცემა უმეტნაკლოდ.
ვისაც ხალისი დაებადება შეისწავლოს შამილის
ისტორია უნაკლულად და გაითვალისწინოს ყო-
ველი წვლილი შამილის მღელვარებით სავსე და
შფოთიან ცხოვრებისა, იმან უნდა მიმართოს ს. ს.
ესაძის რუსულად დაწერილ წიგნს.

თუ რა უნარი ჰქონდა შამილს და რის შემ-
ძლე იყო ეს საკვირველი და საოცარი მთის არწი-
ვი, ნათლად სჩანს იქიდან, რაც თავს დაატება გე-
ნერალ-გრაბზე 1842 წ. და გრაფ ვარანცოვს
1845 წელს.

1839 წელიწადი ნავსიანი იყო შამილისთვის.
თითქოს ერთი ცხვირი დააცემინა ამ წლის პირ-
ველ იანვარსა, და ნავსობა დაებედა, შამილმა
ვერ გაიხარა ამ წელს და რამდენჯერაც შეებრძო-
ლა რუსებს, იმდენჯერ დამარცხდა და დიდად
დაზარალდა. ისე ღუნედ და უიღბლოდ მიდიოდა
მისი საქმე, რომ 1839 წლის მიწურულეებში რუსე-
ბი აშკარად გაიძახოდნენ, შამილის საქმე წასულია,
წელში ვეღარ გასწორდება და იარაღს დაჰყრისო.

1839 წლის დასაწყისის შეიკრიფა ჩრდილოეთ

კავკასიაში განსაკუთრებული რაზმი სახელად საჩა-
ჩნო, რომლის უფროსად დანიშნეს სამთა ომში
უკვე სახელგანთქმული სარდალი გენერალ-ადიუ-
ტანტი გრაბზე. მთავრობა დარწმუნებული იყო,
რომ ასეთი გამოცდილი კაცი მთიულებთან ბრძო-
ლაში, როგორც იყო გენერალი გრაბზე, შამილს
მალე მოუღებს ბოლოს და იმპერიაც მოისვენებს
ამ ონაეარ და გაუტყებელ მემომარისაგანაო.

მართლაც გაზაფხული და ზაფხული 1839 წ.
სასიკეთო და საიმედო ნიშნებით დაიწყო რუსების-
სთვის. მაისის თვეს გენერალი გრაბზე შეიჭრა მო-
ულოდნელად საჩაჩნოში, აიკლო და დასწვა რამ-
დენიმე სოფელი და 15 მაისს დაბრუნდა ვნეზაპნის
ციხე-სიმაგრეში გამარჯვებული შესასვენებლად.

21 მაისს გენერალი გრაბზე ხელმეორედ შე-
ესია საჩაჩნოს და მიადგა სოფელ არგუანს, სადაც
დაბანაკებულ იყო შამილი 16,000 მეომრით. გაი-
მართა ომი ფიცხელი და მწარე, ერთმანეთს აღარ
ინდობდნენ მემომარნი. ხელჩართული ჩეხა-ყლეტა
თორმეტს საათს გაგრძელდა და აბა იანგარიშეთ,
რა გაალმასებულნი და ბრაზითა და ბოროტებით
იქნებოდნენ აღსავსე მოპირდაპირენი. შამილმა და-
ჰკარგა ორი ათასი მემომარი არგუანის ბრძოლაში,
ხოლო რუსებს დაუხოცეს 641 კაცი.

აიყარა შამილი არგუანიდან და დაბინავდა
სოფ. ახულგოში. გენერალი გრაბზე ფეხ-და-ფეხ
გაჰყვა შამილს და მიადგა ახულგოს. მთელი ათი
კვირა გარს უვლიდა გრაბზე ახულგოს, სცდილობ-
და ალყა ისეთი ყოფილიყო, რომ სოფლიდან ვე-
რაფინ გამოსულიყო და ვერცაფინ შესულიყო, მა-
გრამ ეტყობა რუსებმა ვერ მოახერხეს ასეთის აღ-
ყის შემორტყმა. რაკი ყველა გასასვლელ-შემოსა-
სვლელი გზები ვერ შეჰკრა გრაბზემ, შამილს მა-
შველი ჯარი ნაწილ-ნაწილ მოხდიოდა და მათის
შემწეობით ორის მხრიდან გარს მოევლო შამილი
რუსის მხედრობას.

ახლა-კი შეფიქრიანდა გენერალი გრაბზე და
დროზე აცნობა სამურის რაზმის უფროსს გენერალ
გალავინს თვისი გაჭირვება. გალავინმა ხანი აღარ
ახანა და დაიძრა თვისის ძრიელის რაზმით ახულ-
გოსაკენ. ორის რაზმის შეერთებამ გადასწყვიტა ამ
სოფლის ბედი. რუსებმა იერიში იერიშზე მიიტანეს
და ბოლოს 21 აგვისტოს დიდის სიმტკიცით და
ხელადებით დაჰკრეს ციხეს. მაინც ორი ღლე გაუ-
ძლო ახულგომ სასტიკს და შეუბრალეველს იე-
როშს და ღონე გამოლეული დაეცა. მომეტებული
ნაწილი ციხის დამცველთა ამოყლიტეს რუსებმა,
ხოლო ცოცხალი ვინც გადარჩა, მთასა და გორე-
ბში გაიფანტა. თვით შამილი ხელიდან გაუსხლტა
რუსებს. მართალია გზაში დასკრეს შამილი, მაგრამ
მაინც გაასწრო საჩაჩნოში გასვლა და დაბინავება
არგუანის ხეობაში.

აზრი 1839 წლის შექრისა საჩაჩნოში ის იყო,

რომ შამილი ან მოეკლათ, ან დაეტყველებინათ. თუმცა ვერც ერთი და ვერც მეორე გრაბბემ ვერ მოახერხა, მაგრამ გენერალი მაინც კაი გუნებაზე დადგა და ჰფიქრობდა, რომ ალარა ღირს დამარცხებულ და დაკადილ შამილის უკან დევნა და საფლავამდის ჩაყოლაო. ასე ჰფიქრობდა და ოცნებობდა გენერალ-ადიუტანტი გრაბბე, მაგრამ ბედის ჩარხი მალე სხვანაირად დატრიალდა.

საანბანო ჭეშმარიტებადაა აღიარებული, რომ ძველად რუსებმა აღვილად იცოდნენ სხვა-და-სხვა ქვეყნისა და ერის დაპყრობა, ხოლო მოვლა-პატრონობა დაპყრობილ ქვეყნისა, წესისა და რიგის შემოღება როგორღაც არ ეხერხებოდათ. სწორედ აქაც იგივე განმეორდა, რაც სხვაგან და მრავალჯერ მომხდარა. საჩაჩნოს დაპყრობილ დაბა-სოფლებში რუსის მთავრობამ ჩააყენა სამოქალაქო საქმეთა გასაძლიერებელი და ხალხის საპატრონებლად ბოქაულეები. აღზად ეს ბოქაულეები არაფრით ჩამოუვარდებოდნენ ნეტარ-ხსენებულ კაპიტან-ისპრავნიკებს, საქართველო რომ გააბედნიერა გენერალ კნორრინგმა, და იწყეს საჩაჩნოს გამგეობა და პატრონობა „პრისტავულად“.

უწინარეს ყოვლისა ბოქაულეებმა მოსთხოვეს ჩაჩნებს, იარაღი აიყარეთო. დროსა და ჟამის შეუფერებლობა განკარგულებამ მთელი საჩაჩნო ყალყზე დააყენა, როგორ თუ იარაღი უნდა ავიყაროთო. ჩაჩანი, ავარიელი რის ჩაჩანი და ავარიელია, თუ-კი წელზე ხმალ-ხანჯალი არ ერტყმისო. ბრაზ-მორეული და ამღვრეული ხ-ლხი იმასაც კარგად ხედავდა, თუ რა სამართალს უჩენდნენ ბოქაულნი მომჩივან-მოპასუხესა. აბა სად ბრძნული სამართალი და განჩინებანი შამილისა და სად სამართალი მაშინდელ ბოქაულეებისა. მოთმინებიდან გამოსულმა ხალხმა იხუვლა და თავი დაუკრა ახულგოსთან ვითომდა სამუდამოდ დამარცხებულ შამილს, შენს მეტი ბატონ-პატრონი არავინ გვინდა, გვიწინიძღვრე და გვიმსახურეო.

შამილი პირველად ცოტა არ იყო გაინაზა, აღარ შემძლიან ვატყვიროთო თქვენი წინამძღოლობაო, მაგრამ როცა თხოვნა და მუდარა რამდენჯერმე განუმეორეს, ამანათები მისცეს ნიშნად იმისა, რომ არ უღალატებენ და შეჰფიცეს თავს დავსდებთ შენის გულისათვისაო, მოღბა და ისმინა აჯა საჩაჩნოსი, ოსტატი იყო შამილი და კარგად იცოდა, სად და როგორ უნდა მოქცეულიყო.

როგორც ფენიქსი ნაცრიდან, ისე განახლდა შამილი 1840 წლის დასაწყისში, ერის ნდობით აღფრთოვანებული და გამხნეებული. ვინ იტყოდა მისი ამ დროს მნახველი, რომ შარშან ახულგოსთან მწარედ დაამარცხეს გრაბბემ და გალაგინმა და გაქცეული იქიდან გზაში დასჭრეს! სულ მცირე ხანს შამილმა მთელი მცირე საჩაჩნო ფეხზე დააყენა და დააწყია პატარ-პატარა რაზმებად. წარმოუ-

დგენელის სისწრაფით რაზმები იქ იბადებოდნენ, სადაც სრულიად არ მოელოდნენ და იკლებდნენ და მუსრს ავლებდნენ რუსის პატარა და უღონო რაზმებს და მეცხოვრეთ. მათის დევნით და მოგერებით რუსის მხედრობას ცალცალკე რაზმები წელში გასწყდნენ და არაქათი გამოეღლიათ.

შამილის მეომარი რაზმები, რომელთაც წინამძღოლობდნენ სახელოვანი ვაჟკაცი: ჰაჯი-მურატი, კიბიტ-მაგომა და ახვერდი-მაგომა ისე გათამამდნენ, რომ სადავლოდ რუსების ასაკლებად კასპის ზღვის პირს უწევდნენ ხოლმე, ეცემოდნენ თემირხან შურას და მდინარე თერგის პირობამდის ჩადიოდნენ. მშვიდობიანი მისვლა-მოსვლა შარა გზით კასპის ზღვის პირზე შესწყდა და განმეორდა ძველი-ძველი ამბავი—მოგზაურობა „აკახით“. თუ დიდი მშველი რაზმი არ ახლდა ზარბაზნით მგზავრებს, ვერავინ ბედავდა ფეხი გაეგდა ერთის ქალაქიდან მეორე ქალაქამდე, ან წასულიყო ვინმე ჩვენთან რუსეთს, ან დაბრუნებულიყო იქიდან საჩვენოში.

რანაირად გათამამდნენ შამილის რაზმები, სჩანს მოზღოკის აკლებიდან. 1840 წელს, 29 ენკენისთვის ახვერდი-მაგომას დასი დაეცა ქ. მოზღოკს, სადაც ბლომად სცხოვრობდნენ მეთვრამეტე საუკუნეს მოსული ქართველები და სომხები. მაგომამ მოზღოკი დააწიოკა და ტყვენი წამოასხა, მათ შორის სომეხ ვაქარ ულუხანოვის შთელი სახლობა. ტყვედ ჩაუვარდა მაგომას ულუხანოვის ქალიც ანნა, რომელიც შამილმა ცოლად შეირთო და უწოდა სახელად შუანეტი. შუანეტი შამილის უსაყვარლეს ცოლად შეიქმნა და ეტყობა ანასაც დიდად შეუყვარდა შამილი, რადგან თავისუფლებაზე უარი სთქვა და აღარ დაბრუნდა მამის ოჯახში, ოდეს თ. ბარიათინსკიმ ტყვე შამილი პეტერბურგს გაისტუმრა და ანასაც გამოუცხადა, სრული უფლება გაქვს მამის სახლში დაბრუნდეო. შუანეტამ ამჯობინა ტყვე გმირთან დარჩენა ქ კალუგაში მოზღოკში დაბრუნებას, ვაქარ ულუხანოვის ოჯახში.

ამ ხანებშივე შამილმა აირჩია ბინად სოფელი დარგო იჩკერიისა მდინარე აქსაის სათავეში. იჩკერია იმ დროს განთქმული იყო გაუვალ, უღრან და დახურულ ტყეებით. აი სწორედ აქ, სოფელ დარგოს, იჩკერიის ტყეებში, დატრიალდა 1845 წ. ის დრამა, რომელმაც, ცოტა გასწყდა, კინაღამ არ იმსხვერპლა გრაფი მ. ს. ვარანცოვი, სარდალი რუსის მხედრობისა და მოადგილე რუსის იმპერატორ ნიკოლოზ პირველისა კავკასიაში.

ა. ფრონელი.

სანდრო ქართველიშვილის სამუშაო დღე.

(დასასრული).

— ხალა? თქვენ საიო გაქმსავრებით? — შეკითხა სანდრო ამხანაგებს, როდესაც პურის ქაშა გაათავა და ფული გადაიხდა. — თქვენ, ალბად, სახლში წახვალთ და დაიძინებთ, არა? რა ბედნიერი ხართ? მე კი ესლა ერთ ადგილას უნდა წავიდე, ძალიან საჭირო საქმე მაქვს, შვიდ საათზე ჩვენი გამგეობის კრება; მე რე დღეს, სომ იცით, წერა-კითხვის საზოგადოების წლიური კრება არის, რომელსაც უსათუოდ უნდა დავესწრო. თქვენ ხომ იქმნებით ამ კრებაზე? — უბად შეისძახა სანდრომ და რა დაატო, რომ ჰასუსხს არ აძლევდნენ, ხმის აწკიო დაუმატა: — უსათუოდ უნდა დავსწროთ, უსათუოდ. დღეს ისეთი საკითხებია გადასწვეტი, რომ, ვინც საზოგადოდ დემოკრატიზმის მომხრეა, დღევანდელ კრებას უკლებლად უნდა დაესწროს, თორემ — სანდრომ თავი დღეუნა და ხმას დაუმატა — ამ საზოგადოებას თავდასხნაურული ელფერი აძვეს! აბა, მოგელოთ კრებაზე, ნახვამდის. სანდრო წელიძე გასწორდა, ორივეს ხელი მკრად ჩამართვა და კარებიც კი გაუხრია, მაგრამ კარებში შეხერდა და ციბრუტოვით შემოტრიალდა: — მართლა, სიკო, რა უნდა შეთქვა შენთვის! — სანდრო იმათკენ გაუშარდა, — მაგრამ დღეს ხომ მოხვალ კრებაზე, იქ მოგელამარაკები, ნახვამდის, ემაწვილებო, ნახვამდის! — უბად გაბრუნდა და ქუჩაში გავიდა.

შვიდი საათი იქნებოდა. ქალაქს ბინდი თან-და-თან წამოეპარა და ჩამოაბნელა, მაგრამ სიბნელესთან ერთად ქუჩებსა და სახლებში ენთებოდა ჩუთი, სანთელი, გაზი, ელექტრონი. სადილობის დროს დაცლიერებული ქუჩები კვლავ გაივსო, ხალხი კვლავ გამოიფინა და ზოგი საქმეზე, ზოგიც გასართობად სხვა-და-სხვა ადგილებისკენ მიემართებოდა. ერთ-ერთ ქუჩაზე, რომელიც მოსიარულე ხალხით იყო გატყედილი, სანდრო ჩქარის ნაბიჯით და ხელების ქნევით მოაძღვეკდა ხალხს, ზოგს მხარს წაჭკრავდა, ზოგს ეჯახებოდა, ზოგს გზას ვერ უძგვდა და წამდაუწუმ თავაზიანი სახითა და ხვეწნის კილოთი გაიძახდა: *ВИНОВАТЪ... ИЗВИНИТЕ... ПРОСТИТЕ...*

სანდრო ბოდიშს იმითკი არ იხდიდა, რომ თავის დანაშაულს გრძობდა, პირიქით, სანდროს თვალში დამნაშავე თვით მოსიარულე ხალხი იყო, რადგან ის „ბობო“ იყო უსაქმური, ქუჩებში უმიზნოდ მოხეტიალე და მას, სანდროს, საქმეზე მიამაგალს ადამიანს, ეს უსაქმო ხალხი ფეხებში ედებოდა, აჩერებდა, ძვირფასს წუთებს აკარგვიანებდა. ტყუპმართებს ამ აზრისა, ამ დასკვნისა ნათლად ისახებოდა სანდროს სახეზე. და თუ მანინ ბოდიშს იხდიდა. ეს მოლოდ იმისი ზრდილობისა და კეთილი გულის ნაყოფი იყო, სხვა არაფერი.

სანდრომ, როგორც იყო, მეორე ქუჩისკენ შეუხვია, სადაც ხალხი ნაკლებად ირეოდა. ხუთი წუთის შემდეგ ის ხენეშითა და ქმენით განიერ კობის საფეხურებზე ადიოდა ზევით, სადაც ერთ ერთ საზოგადოების გამგეობის კრება უნდა მომხდარიყო.

მადლს და ფართო ოთახში გამგეობის რამდენიმე წევრს უკვე მოყვარა თავი. დანარჩენ ამხანაგების მოლოდინში ზოგი რაღაცა ქადაგლებს სინჯავდა, ზოგი მოწვენილი სახით თუთუნს ეწეოდა, ზოგიც ჩაიქირებოდა ნელის ნაბიჯით ოთახში მიდი-მოდიოდა. ეველას სახეზე მოწვენილობა ეტეობოდა და ეველას მალ-მალ საათზედ იხედებოდა.

სანდრომ დერეფანში ფაცი-ფუცით გაიხდა ზაღტო და მხიარულად, ცოცხლად შეიჭრა ოთახში.

შესდგა თუ არა სანდრომ ფეხი ოთახში, ეველამ და ეველასფერმა ფერი იცვალა, თითქო ლამზრის შექმნა კი იმატა. ეველას სახე გაუღიმა და გაუნაილდა; ეველა გამოფინებლდა, შეინძრა, გამხიარულდა და, თითქოს მოლოდინს სანდროს მოსვლას ელოდნენ, ეველამ ერთად დაიწყო ლამზრაკი. სანდრო ჩაერია შესაიფში და ნახევარი საათის განმავლობაში, სანამ მათ მიემსტებოდა გამგეობის ორი წევრი, ოთახში შეფობდა სხა მადლი ლამზრაკი და სიცილ-ხარხარი.

— ხალა კი მშვიდობით, ბატონებო, უკაცრავად, ბოდიშს ვიხდი, მიკდვარ, — და სანდრო სწორედ იმ დროს წამოგა, როცა გამგეობის თავმჯდომარემ გამოცხვდა: ეველანი აქა ვართ და დროს საქმეს შეუდგეთო.

— როგორ თუ მიდიხართ? — გაკვირვებით შეკითხა თავმჯდომარე, — კრება ხალა იწეება, ბევრი საჭირობროტო საკითხია გადასწვეტი.

— უკაცრავად ვარ, დიდად უკაცრავად, მაგრამ წერა-კითხვის საზოგადოების კრებას ამდამ... მართლა, უკაცრავად, მე წინადადება უნდა შემომეტანა, სწორეთ ამისთვის მკველი ესლა, მაგრამ სრულიად გადამაწედა... ბატონებო! — მიუბრუნდა სანდრო კრებას და ოფიციალური კილო მიიღო. — მე შემომაქვს შემდეგი წინადადება: ამდამ წერა-კითხვის საზოგადოების წლიური კრებას, სადაც უნდა გადასწვედეს ისეთი საკითხი, რომელსაც ჩვენთვის შეტად დიდი მნიშვნელობა აქვს და ჩვენი იქ დასწრება და ამ საკითხის გადასწვეტაში მონაწილეობის მიღება მე ფრად საჭიროდ მიმაჩნია, ამიტომ შემომაქვს წინადადება: გადავლოთ დღევანდელი კრება და წავიდეთ წერა-კითხვის საზოგადოების კრებაზე.

თავმჯდომარემ უკებხად შეხედა სანდროს და თავშეკავებით წარმოთქვა:

— ჩვენი საზოგადოებისაგან ჩვენ მონდობილი გვაქვს ერთი საქმე და მოკალენი ვართ ვემსახუროთ ამ საქმეს, ვინც ამ მოკალეობას არა გრძობს, შეუძლიან წავიდეს სხვა კრებაზე.

სანდრო მთლად აენთო და სკადროსი ჰასუსხის თქმა დააზიარა, მაგრამ თავმჯდომარემ აღარ დაცხვდა:

— ეს მეხუთე კვირა მიდის, — სთქვა იმან — რაც ვეკრებებით, მაგრამ კრება ვერ მოგვინდენია. ხან ერთი არ მოვა, ხან მეორე, ხან ერთს გაუნდებს სხვა საქმე, ხან მეორეს, ეს ჩვენი საქმე კი ადგილიდან ვერ დავკვირავს. ასე თუ გავრძელებ საქმე, მე დავანებებ თავს თავმჯდომარეობას და სრულიად წავალ ამ გამგეობიდან. დღეს ჩვენ უნდა მოვილაშარაკეთო შემდეგ სკანსზე — მი-

უბრუნდა ის კრებს უკვე დამშვიდებული:—ერთმა ჩვენ-
მა წვერმა გამოგობაში შეპოიტანა განცხადება...

სანდრომ გულში გადასწევიტა აღრთვერა ეპსუხის
თავმჯდომარისათვის, გამოტრიალდა და კარებისკენ გა-
შურა, მაგრამ ვეღარ მოითმინა, კარების შემტრიალ-
და და აღეფფეგულის კილოთი თავმჯდომარეს მამართა:

— შე კარგად ვიცი ჩემი მოვალეობა და არავისგან
არ ვსაჭიროებ მის ასისხსა და განმარტებს. —სანდრო
გავარდა და კარები მიაჯახა.

თავმჯდომარის სიტყვები, და უფრო კი მოკალეო-
ბის მოგონება, სანდროს ძალიან ეწეინა. კრებაზე გან-
ხილებული მიდიოდა, მაგრამ გაიარა ერთი ქუჩა, მეორე
და თანდათან დამშვიდდა. სანდროს არ უყვარდა სოცია-
ლად რომელიმე გამოგობა, ან ისეთი წრე, ან კრება,
რომელსაც ათი-თხუთმეტი კაცი ესწრებოდა. ასეთ ზე-
ტარს წრეს ვერ შეეძლო მისი სულისა და გულის
აღფრთხილება, ვერ შეეძლო აღეფფეგებინა მისი სასული
და ჭეროვანად გამოეფიხილებინა მისი გონება. ასეთ
ზეტარს და რთინილურ კრებაზე სანდრო ვერც-
ხამოე რილი და მოწყენილი იჯდა, ეს კი მის ბუნებას სრუ-
ლიად არ შეეფერებოდა. სულ სხვა იყო იმ გვარი კრე-
ბა, სადაც ის მიდიოდა. დიდი, ბრწყინვალე განათებუ-
ლი დარბაზი, აურბული ხალხი სხვა და სხვა ხნოვანე-
ბისა, ხარისხისა, კლასისა, სხვა და სხვა მიმართულები-
სა, რწმენისა. აქ იქ სავარძლებში მოსიხანს სოციალ-
მოფასვე ქალები, რომლებიც დიანსეულად აფასებენ
უფკელივე ინტელიგენტს რადიკალურ მიმართულებისს.
იქ, კუთხეში შეჯგუფულნი ხალხობა განათხივარი მო-
სწავლე ქალები, რომლებიც აღტაცებით შესწერებინ
ორატორს. უფკელივე მის სიტყვას, მის აზრს ადვილათ
ითვისებენ, იხსომებენ, იხიბლებინ და შემდეგ ზნობლ-
ვენ თავიანთ მეგობრებს, ნაცნობებს. იქ, ამ გვარ კრე-
ბაზე. სანდრო თავის თავს არწივად გრძნობს. იქ, მხო-
ლოდ იქ შეუძლიან ფრთების გაშლა, რადგან ახმარები
დიდა და მსმენელიც ბევრი. რა გუფოთ რომ მისი აზ-
რი, მისი ჭკუისა და სულის ნაყოფი ერთს ან ორს არ
მოეწონება, გაჭვირხვას გადუნ, სამაგეროდ ასი აღფრ-
თოვანებით ტაშს დაუარავს, გააღმერთებს, ზეტაში აყუ-
ფანს.

ამ გვარ ფიქრებში იყო გართული სანდრო და,
როდესაც ის ვიბეე ავიდა და სკრებულს დარბაზის
კარი შედო, თავმჯდომარის სიტყვები უკვე გულიდან
გაღურდი, დაფიქრებული ჰქონდა და გულ-გაღადებული
და სახე გაბრწინებული შეერია ხალხში.

სანდრომ სწრაფად გადაწვლო თვალი კრებას, ზოგს
გაუღიმა, ზოგს თავი დაუკრა, ზოგს ხელი ჩამთავთა.
შემდეგ თავისუფლად სავარძელში ჩაეშვა და უფრო მიუგ-
დო ორატორს, რომელიც რადიკალზე ცხარედ ლაზარ-
კობდა და თულის წურვით სცდილობდა ნათლად გამო-
კრევის სოციალდომარისათვის საგანი, რომელზედაც ლა-
ზარკობდა.

გათავების დროს ორატორს ტაში დაუკრეს. შემ-
დეგ წამოდგა მეორე, მესამე და, ერთობდა, კამათს

დასასრული აღარა ჰქონდა. სოციალდომარს, როგორც
სხანდა, მოსწეენოდა ერთ-და-იგივე სოციალზე სჯა და
ბასი და თავის მოუთქენლობას ადვილზე ტოკვით,
ხმურობითა და ერთმანეთში ლაზარკით ჰსატავდა. თავ-
მჯდომარეს ზ:რი ექონრა ხელში, დრო-გამოშვებით აწ-
კარუნებდა და თან უმატებდა: ბატონებო, არა ისმის რა!
გთხოვთ, ნუ ხმურობთ! დაცადეთ ორატორს ლაზარკი!
მაგრამ თავმჯდომარის ლაზარკის უფრს არავინ უგდებდა.

სანდრომ ზატარა ხანს უგლო უფრი ორატორების
ლაზარკის, გაიგო, რა საგანზედაც იყო კამათი და სიტ-
ყვა მოითხოვა.

— ბატონებო, — დაიწყო სანდრო ამდლებული
ხმით, როდესაც სხვა ორატორებში ლაზარკით გული
იჯერეს და თავმჯდომარემ სანდროს დართო ლაზარკის
ნება, — ბატონებო, როგორც სხანს წერა-კითხვის ს-
ოციალდომარის გატეობის მოხსენებიდან, ჩვენი ქვეყნის
სხვა და სხვა კუთხეში უნდა დაარსდეს განყოფილებანი
ამ სოციალდომარისა. რა ზრინციპები უნდა ედვას სარხუ-
ლად ამ განყოფილებებს, ვისკან უნდა შესდგეს ეს...

აქ თავმჯდომარის ზარმა შეაქერა სანდრო და თან
მოჭვეა შკვანე სიტყვები თვით თავმჯდომარისა.

— ბატონო ქართველიშვილო, მაგ საგანზე უკვე
გვქონდა კამათი და სოციალდომარის დადგენილებაც არის.

სანდრომ ხმა დასწია და დამნაშავის სახით წარმო-
სიტქვა: — უგანრავად, ეს არის ეხლა მოვედი... მამ
კარგი, — უცბად ისევე ისე აუმიღლა ხმა სანდრომ — მე შე
ვეხები იმ საგანს, რომელზედაც ლაზარკობდა ჩემს წი-
ნად ბატონი სუციშვილი.

— ბძანეთ, — მიუგო თავმჯდომარემ — მხოლოდ მოკ-
ლეთ, თუ შეიძლებოდაც, რადგან საგანი უკვე გამო-
კვეულია.

— გვეუფთა!.. საგანი გამოკვეულია!... კენჭი
უყარეთ! — ასტყდა სოციალდომარეში აქა-იქ უფირილი.

— ბრძანეთ, ბრძანეთ! — უფიროდა ერთი — მიეცით
ნება, ილაზარკოს:

— კენჭი უყარეთ, კენჭი! — ჰქვიროდა უმეტესობა.
— ბრძანეთ! ბრძანეთ!...

— ბატონებო, ჩემი აზრი ამ საგანზე... დაიწყო
სანდრომ, როდესაც ხმურობა ცოტა-ოდნად შესწედა,
მაგრამ სოციალდომარეში კვლავ გაისმა ხმა მადლი ლაზარ-
კი. — საგანი გამოკვეულია!... გვეუფთა! კენჭი! კენჭი
უყარეთ!..

— ბატონო ქართველიშვილო! — სიტქვა დინჯად თავ-
მჯდომარემ — სოციალდომარს არ უნდა თქვენი მოსიხნა.
ჩემი აზრითაც საგანი გამოკვეულია და ეხლავე კენჭი
უნდა გუყაროთ ამ საგანს.

სანდროს გვერდზე მჯდომის კაცმა კალთაში წააუ-
ლო ხელი, დასწია და სავარძელში ჩასვა. სანდრო მიუბ-
რუნდა იმს და აღეფფეგული კილოთი დაუწყო ლაზარკი.

კრება გაგრძელდა. მეთორმეტე საათი დაიწყო. ს-
ოციალდომარე დაიდალა და არც ერთი საკითხი კამათს
აღარ იწვევდა. უკვლავ სცდილობდა რამე ნიარად მიეფუ-
ხენს საქმე, რომ კრება დიდხანს არ გაგრძელებული-

ყო, ხოლო მართლ სანდროს ვერ მოეხერხებინა ის გარემოება, რომ სიტყვის წარმოთქმა მოეხერხებინა და ექცა დროს და სავანს, რომ არამც თუ თავისი სიტყვითი გამოკვეთებინა, საზოგადოებაში თანაგრძნობა გამოეწვივა და ტაშინ კი დაკრთა მისთვის, მაგრამ ამისთვის ვერც დრო და ვერც სავანი ვერ ეპოვნა. ბოლოს თავმჯდომარემ კრება დახურა და საზოგადოება იშალა. სანდროც წამოდგა და სხვებთან ერთად გამოსულა და ახარა, მაგრამ ერთმა ბრწყინვალე ახმა გაურბინა თავში უცბად შეიფრთხილა, მიიხედა მოიხედა და ხმა მადლა დაიკვირა:

— ბატონებო, ბატონებო, ერთი წამი მომიმიხედეთ, ერთი წამი... გთხოვთ, მომიმიხედეთ!

კარებასკენ მიმავალი საზოგადოება შეჩერდა. ეველამ მოიხედა.

— ბატონებო—დ იწყო სანდრომ—ნება მიბოძეთ საზოგადოების სახელით მადლობა გაუკუყუცხადო ჩვენს ჰატეცემულს თავმჯდომარეს...

საზოგადოებაში ტაშის ტყმა ასტედა. სანდრომ ხმას უმატა და ტაშის ტყმა სრულიად დაჭურა.

— ეს ძნელი და რთული მოვალეობა—ჰქეირდა სანდრო—ჩვენმა თავმჯდომარემ ერთი კვირის განმავლობაში შეასრულა ისე ...

საზოგადოებაში კვლავ გაისმა ტაშის კვრა თავმჯდომარე მორცხვად თავს იქნეკდა. სანდროს სიტყვები აღარ ისმალა, მაგრამ სანდროსთვის ეს სიტყვა აღარ იყო, იმან მიზანს მიაღწია თუმცა ეს ტაშის ტყმა სანდროს ახრსა და სიტყვებს არ ეკუთვნოდა, მაგრამ ხომ მინც სანდრომ გამოაწვია ეს ტაშის კვრა, ეს საერთოდ აღტყება და აღერთვანება ამოღენა ხალხისა. სანდრო ამითაც კმაყოფილი იყო და დარბახის კაბეებზე ისეთივე მხიარული და კმაყოფილი ჩადიოდა, როგორც სხვა სხათის წაჩად, როცა კრებაზე მიდიოდა.

სანდრო სხვებთან ერთად გაშვიდა ქუჩაში და რადგანაც იქით, სადაც ის იდგა, არავინ არ მიდიოდა, გასწვია მართლ სანდროსკენ. ნახევარ საათის შემდეგ უკვე სხელში იყო. ჯობიდან გასადები ამოიდა, შესავალი კარი გააღო და ფეხ-აკრეფით, რომ არავის არ გაეღვიძა, როგორც იყო მიაღწია თავის ოთახს და სიახუნებით გადასედა გაშლილ სუფთა ქვეშავებს.

მხოლოდ ასეა იგრძნო სანდრომ დადლიდა, ფეხებს ძლივს და ადგამდა და მოდუნებული ხელუბათ იწყო ტანისამოსის გახდა.

ლოკინში ჩაწვა, თვალები დახუჭა და მისინეუ ჩაკინა.

დადლიდს, აღეწილ სხეზე ისევე ის უცნაური ტანჯვა აღებუქდა. სანდროს სამუშაოდ დღე გათავდა. რამდენიმე საათის შემდეგ დაიწებოდა მეორე დღე, რომელიც, სანდრომ დარწმუნებული იყო, ბირველისგან არაფრით არ განირჩეოდა.

სვ. ყ—ნი.

შინაური მიმოხილვა.

ექვსს ქრისტეშობისთვის დანიშნულია ქარველთა შორის წერა-კითხვის საზოგადოების კრება. ისეთ ერებშიაც-კი, რომელთაც აქეთ საკუთარი სახელმწიფოებრივი და მოქალაქობრივი წყობილება, კერძო ინიციატივა, კერძო საზოგადოებრივ ორგანიზაციათა მუშაობა სახალხო განათლების ასპარეზზე აუცილებელ საზოგადოებრივ საქიროებას შეადგენს. საქმარისია გავიხსენოთ „განათლების ლიგა“ ჟან მასეს მიერ დაარსებული საფრანგეთში. მით უფრო საქიროა და ძვირფასია ჩვენთვის ასეთი განმანათლებელი საზოგადოება, ხოლო საქიროება საზოგადოებისა, მისი მნიშვნელობის შეგნება თანდათან უნდა ვრცელდებოდეს მთელ ხალხში. რამდენადაც საზოგადოებისადმი სიყვარული გაიზრდება ჩვენში, იმდენად მისი მოქმედება გაფართოვდება და გაღრმავდება. ამ მხრივ ჩვენ საზოგადოებას ახალი ხანა დიუდგა. სხვა-და სხვა ადგილებში დაარსდა და არსდება მისი განყოფილებანი, სადაც ადგილობრივ ძალებს საშუალება ეძლევათ იმუშაონ სამშობლო განათლების ნიადაგზე. სრული იმედი უნდა ვიქონიოთ, რომ ეს ახალი ხანა ჩვენი საზოგადოების ცხოვრებაში მეტად ნაყოფიერი იქნება, ამიტომაც საზოგადოებისადმი ყურადღება კიდევ უფრო გაიზრდება, მით უმეტეს, რომ საწევრო გადასახალი შესამწევად შემცირებულია, სულ სამი მანათია. ესეთი გარემოება საფუძველს გვაძლევს ვიფიქროთ, რომ ამიერიდან ჩვენი საზოგადოების ცხოვრებაში ჩვეულებრივი გულგრილობა მოისპობა, მოისპობა ისეთი მოვლენა, როცა პირველი კრება თითქმის არასოდეს არ შემდგარა. მეტი სიფხიზლე, მეტი ყურადღება და მაშინ განათლების ასპარეზზე მუშაკთა მხნეობაც გარაკვეცდება და გაძლიერდება.

* *

საადგილ-მამულო კომისიის ხელმძღვანელი ალ. ყიფშიძე სახალხო გაზეთში გეამცრობს კომისიის მოქმედებას. აქვე ის აღნიშნავს, თუ როგორ ვერაგულად დაებატრონენ ჩვენს მიწა-წყალს ისინი, ვინც თითქო ჩვენდა დასაცველად იქმენ დაბატყებულნი. (აქ იწყება ყ. სტატია) აი რას სწერს ბნი ყიფშიძე:

„საადგილ მამულო კომისიამ დაიწყო მოქმედება 1 მარტს 1907 წელს და განაგრძობს მუშაობას დღევანდლამდე. ახრი კომისიისა ისაა, რომ ხელი შეუწყოს ჩვენებურ, ადგილობრივ მკვიდრს, განურჩევლად ერისა და სარწმუნოებისა, შეიძინოს საკუთრებად ადგილ-მამული. უფასოდ და უსასყიდლოდ კამიია უკეთებს მკიდველს საქირო საბუთებს, აძლევს ყოველ გვარ დარიგებას და უწყებს ყოველ გვარ წინამძღოლობას და პატრონობას.

ბევრი ჩვენი მემამულე ისე დავალიანდა და დაძაბუნდა უკანასკნელ არეულობის დროს, რომ აღარ შეძლიან მამული შეძინოს და ამის გამო იძულებულია გაჰყიდოს მამული. საქართველოში აღარსად მოიპოვება თავისუფალი მამული და უღრანი ტყენი. რაც თავისუფალი, ესე იგი დაუხაზ-

ლებელი ადგილი ჰქონდა ხაზინას, დიდხანა დაურბა ამ 80—90 წლის წინანდელ გერმანელებს, შემდეგ სპარსეთიდან და ოსმალეთიდან მოსულ სომხებს, ბერძნებს, რუსეთიდან მოსულ მალაქებს და დუხობორებს, და მართლმადიდებელ რუსებს. თუ კიდევ რამე მოეპოვებოდა ხაზინას ადგილადგულ დარჩენილი ან საძოვარი, ან ტყე და სახნავი, ისიც ამ უკანასკნელ 10—15 წლის განმავლობაში, ჩააბარა მართლმადიდებელ რუსებს და გააშენა მათი სოფლები.

აჲ, რომ დღეს სრულყოფილ აღარ მოიპოვებია ჩვენში თავისუფალი ადგილი. დარჩა მხოლოდ ის მამული, რომელიც უჭირავს სალაღობს და საჯაროდ ჩვენებურ გლეხს: მეცხეთის, დროებით-ვალდებულს და ხიზანს. აი მხოლოდ ამ განუღებელს შეძლება საკუთრებად და უთუოდ ზნდა შეიძინოს, თორემ უცხოელს მოსული კაცი იყიდის, დიდ ფასსაც გამოიღებს და მაშინ ჩამოვარდება ჩვენში სწორედ, რომ იტყვიან ქრისტეს ტირილი, რადგან უცხოელს მოსული კაცი სალაღობს და იჯაოთ ჩვენებურ კაცს რადიდა მისცემს, თვითონ მოხნავს, მოსთესავს და მეურნეობას გააჩაღებს.

თუ ეს მოხდება და რომ ხდება, მართა ბრმა თუ ვერ დაინახავს ამას, მაშინ ადგილობრივი მკვიდრი შიმშილით ამოვარდება, გადაშენდება და ათას წლოვანი ღვაწლი ჩვენ მამა პაპათ, რომელთაც მართლა რომ სისხლით მოუღწევთ ჩვენი მშობელი საქართველო, ფუჭად და უჭმად ჩაივლის და სახელი ჩვენი სამშობლოში ამოიშლება და წარბოცება დედა-მიწის პირობად.

„საადგილ-მამული კომისია“ გაცილებით მეტი ყურადღების ღირსია, ვიდრე მას დღეს აქცევენ, და ჩვენც იმედი უნდა ვიქონიოთ, რომ კომისიის გასაძლიერებლად ძალ-ღონეს არ დაიშურებენ ისინი, ვისაც მათი გაძლიერება შეუძლია.

* *

გაზეთი „ფონი“ გვატყობინებს ერთს ახირებულ აზრებს, თითქო დღევანდელ ოლქის მზრუნველს მოეთხოვოს, რომ სოფლის სკოლებში რუსულ ენის სწავლება პირველივე წლიდან იწყებოდეს და არა აწ მოქმედ 1881 წლის გეგმის თანახმად. მოხელეების თვითნებობას კარგა ხანია შეგვიჩვიეთ, მაგრამ ყველაფერს თავისი საზღვარი აქვს. ოდესმე უნდა ვეღირსოთ მაინც ისეთ დროს, როცა თვითველ მოსულის თვითნებობა შეუძლებელი იქნება და რამე წესის მიხედვით ვიარსებებთ. „ფონის“ მიერ გარდმოცემული ცხობა გამართლდა. საქირაო ახლავე მიეჭეს ამას ჯეროვანი ყურადღება და ისეც რუსიფიკაციის სენით გაქვინათილი ჩვენი სკოლა მთლად სამშობლო ენის აღმომთხვრელად და გონებრივ ჯალათობის ბუდედ არ გადაიქცეს.

* *

ამ ბოლო დროს, მას შემდეგ, რაც სხვა და სხვა რაზმებმა არა ერთ ადგილას აიკლეს სახალხო წიგნთ საცავები და სამკითხველოები, ხელ ახლა იღვიძებს ხალხში სამკითხველოების გახსნის სურვილი. ბევრ საზოგადოებიდან მოდის თხოვნა სამკითხველოების გახსნის შესახებ. ეს მეტად სიმპატიური მისწრაფება, იმედა, საყოველთაოდ გახდება, თუ მეტი ინიციატივა და სიცოცხლის ძალა გამოვიჩინებთ, მაშინ შესაძლო იქნება ახლო მომავალში

სამკითხველოებს რიცხვი გამრავლდეს, ხოლო საქირაო, რომ ვისაც კი ხალხის განვითარების სურვილი და მისწრაფება აქვს, ყველამ შეერთებული ძალით იმოქმედონ ამ ასპარეზზე.

რას უნდა გაუფრთხილდე!

საქართველოს ტერიტორიის დაცვა დღეს მორიგი და დღიური კითხვაა. სამუდამოდ გვეკარგება ათასწლობით დაცული და სისხლით მორწყული ტერიტორია, მერე იმანირ ადგილებში, რომელთაც დიდი მნიშვნელობა აქვთ ჩვენი კულტურულ ცხოვრების აღორძინებისათვის. ეს ადგილებია კახეთი და ქვემო-ქართლი, ანუ სიღნაღის, თბილისისა და ბორჩალოს მაზრები. ამ ადგილებს მნიშვნელობა აქვთ არამც თუ საქართველოსათვის, არამედ მთელ ამიერ-კავკასიისათვისაც, რადგან ზედ აკრავან თბილისს, ბუნებით მეტად მდიდარნი არიან და, რაც უფრო საგულისხმოა, მათ უჭირავთ ამიერ-კავკასიის შუა-გული, და ვინცა ფლობს ამ შუა-გულს თბილისითურთ, მას ეკუთვნის გავლენა ამიერ-კავკასიაზე. ამიტომ არი, რომ ყველა ასე გაჩქარებით ელტვის ამ ადგილებს, რათა მალე ჩაიგდონ ხელში უპატრონოდ დარჩენილი მიწა-წყალი.

მართლაც და სწორედ ამ სამ მაზრაში ჰოგველის ტერიტორიის დაკარგვის განსაცდელი. ყველამ კარგად იცის, რომ დასავლეთ საქართველოში ადგილობრივ მკვიდრთათვისაც-კი აღარ არის საკმაო ალაგი და თვით იქაურნი სხვაგან დაეძებენ მიწა-წყალს და თუ მაინც ნაძალადევად ჩაჩხირეს იქ ერთი, ორი სოფელი—ეს სოფლები ვერ შესცვლიან ჩვენ ტეროგრაფიულ სახეს.

თითქმის იგივე ითქმის ზემო და შიდა ქართლზე. ხოლო იგივე არ ითქმის კახეთზე (სიღნაღის მაზრა) და თბილისისა და ბორჩალოს მაზრებზე, ანუ ქვემო ქართლზე.

თავიანთ მნიშვნელობით ეს სამი მაზრა ორწილად უნდა გაიყოს: ერთის მხრით—სიღნაღის მაზრა, მეორეს მხრით—თბილისისა და ბორჩალოს მაზრები.

თუ საქართველოში კიდევ სადმე არის თავისუფალი ადგილი, ისევე კახეთშია. იქითვე მიიღტვის, ეს ათი წელია, ჩვენი უმიწაწყლო გლეხობა ზემო-იმერეთიდან, რაქიდან, ზემო ქართლიდან და ოსეთიდან; რამდენიმე ათასმა კომლმა უკვე გააშენა იქ სოფლები და სამამასახლისონი, ჩვენი ტერიტორიის სხვა კუთხეები უზვად დაურიგეს ოსმალეთიდან და რუსეთიდან გადმოხვეწილთ, და ეს კახეთის სათავადო და სახაზინო მიწები-ლა დარჩა საქართველოს თავის შვილთა დასასახლებლად. არსად სხვაგან ქართველ გლეხს არ შეუძლია იზოგოს თავისუფალი მიწა საქართველოს ფარგალში. ამ

ნხრივ კახეთი ანუ ქიზიყი, გარედ-კახეთი, შირაქი და ალაზნის ველი ზაქათალამდე ერთად ერთი „უთხე“, სადაც დასახლება ჩვენი გლეხისთვის შესაძლებელია. მიუხედავად ამისა, იმოდენად არის გაძნელებული ჩვენ გლეხთათვის აქ მიწის შექმნა, რომ უკვე ათას კომლზე მეტი რაქველობა განიფანტა და დასახლდა ჩრდილოეთ კავკასიაში.

მეორეს მხრით, თბილისისა და ბორჩალოს მაზრებში, სადაც უკვე მრავალი უცხოელი ჩამოგვეთესლა, უნდა კბილით დავებლაუქოთ იმ ცოტაოდენ მიწებს, რომელიც კიდევ ჩვენ ხელთ არის. როგორცა ვსთქვი, ამ ორ მაზრას მეტად დიდი მნიშვნელობა აქვს ჩვენის ზრდა-განვითარებისთვის.

თანამედროვე ცივილიზაციის გამომატველი ქალაქია, იგი საზოგადოებრივ ცხოვრების ტვინი და მჯგაა. ქალაქია მბრძანებელი სოფლისა. ამისათვის არის, რომ ერი, რომელსაც სწადია აღორძინება, ცდილობს საკუთარი ქალაქები იქონიოს, მეტადრე იმისთანა ქალაქი, რომელიც იქნება შემაერთებული ცენტრი. ჩეხებმა რომ ეროვნულად გამოიღვიძეს, პირველ ყოვლისა ეცადნენ გამოეგლიჯათ გერმანელთაგან თავიანთი დედა-ქალაქი პრაგა, კარგად ესმოდათ, რომ უამდედაქალაქოთ ისინი ვერც შეერთება-შეკავშირებას მოახერხებდნენ და ვერც ეროვნულ-კულტურულ განვითარებას შესძლებდნენ. რაც ჩეხებისთვის პრაგაა, ის ჩვენთვის თბილისია. მხოლოდ თბილისს შეუძლია შეაკავშიროს, შეაერთოს მთელი ქართველობა, და ამიტომ აქვს ჩვენთვის დიდი მნიშვნელობა თბილისისა და ბორჩალოს მაზრებს, რადგან ეს ორი მაზრა ზედაკრავს ჩვენ დედა ქალაქს, მკიდროდ არის დაკავშირებული მასთან ეკონომიურად და ამ ორი მაზრის ეტნოგრაფიულ შედგენალობას ექნება დიდი გავლენა თბილისის ეტნოგრაფიულ შედგენილობაზედაც. დაკარგვა ამ მაზრებისა არის თბილისის დაკარგვა; ხოლო თბილისის დაკარგვასთან ათჯერ უფრო გაძნელდება ქართველ ხალხის ეროვნული შეკავშირება და ფართო ეროვნული განვითარება.

ივ. ციციშვილი.



ქედვინეობისა და მევენახეობის კოოპერაციები.

I.

დასავლეთ ევროპაში კი ხანია ქეშმარიტებად აღიარეს, რომ კოოპერაცია საუკეთესო ფორმაა მეღვინეობის კრიზის წინააღმდეგ და საზოგადოდ სასოფლო სამეურნეო წარმოებისა და აღებ-მოცემობის ყველა ხელის შემშლელ პირობათა წინააღმდეგ ბრძოლის ორგანიზაციისა.

სასოფლო-სამეურნეო კოოპერაციას იქ მრავალჯერ გადაურჩენია აუარებელი დამოუკიდებელი

წვრილი და საშუალო მეურნე, რომელთაც აუცილებელი დაღუპვა მოელოდათ დღევანდელ რთულ ეკონომიურ ბრძოლაში.

„კოოპერაცია—ნაყოფია უკიდურესი გაჭირვებისაო“,—ამბობს ავტორი „მეღვინეობის კოოპერაციათა“—ა. ბერევე, და მართლაც პირველ კოოპერაციის წარმოშობა ასეთია.

პირველად კოოპერაციები გაჩნდნენ გერმანიაში, მდინარე არას (რეინს ერთვის) ხეობაში. იქ რამდენიმე ათეული სოფელია, რომელთა მცხოვრებნიც ძველ დროიდანვე სპეციალურად მევენახეობას მისდევდნენ. ღვინო კი თვისებისა იყო, და გასავალიც კარგი ჰქონდა. ამიტომაც მცხოვრებნი კეთილ დღეობას განიცდიდნენ. მაგრამ მე-60 წლებში, როდესაც რეინის გზები გამრავლდა, გერმანიის ბაზრები გაივსო დაბალი ხარისხის, მაგრამ იაფ-ფასიან იტალიურ და სამხრეთ-ფრანგულ ღვინოებითა, რომლებმაც სულ მთლად გადაევეს ბაზრებიდან ადგილობრივი ღვინოები.

ცუდი დრო დაუდგათ არას ხეობის მცხოვრებთა. ჯერ ღვინის ფასებმა დაიკუნს, მერმე სულ აღარ იყიდებოდა. საქმე იქამდის მივიდა, რომ რაც ახალ-გაზღობა იყო, თითქმის სულ გასცილდა სოფელს და ქალაქებში გადასახლდა, დანარჩენი მცხოვრებნი კი საცოდავ მდგომარეობაში ჩავარდნენ.

მაგრამ გაჭირვებამ ხერხის სწავლებაც იცის. სოფელ მაიშოსის გლეხებს კოსმანსა და იუსტინს, მევენახეებს, დაებადათ აზრი ყველა მევენახის შეერთებისა ერთ მკიდრო ორგანიზაციად აუტანელ პირობათა წინააღმდეგ საბრძოლველად. ჯერ რასაკვირველია უნდობლად მოეკიდნენ გლეხები ასეთ წინადადებას, არ დასთანხმდნენ, მაგრამ საქმის დამწყებთა ბეჯითობისა და ენერჯის წყალობით 1868 წელს მაინც შესდგა პირველი ამხანაგობა მევენახეთა ს. მაიშოსსში; ამხანაგობაში პირველად მხოლოდ 50 კაცი შედიოდა, მერე კი წევრთა რიცხვი 175-მდე ავიდა. ბევრი დაბრკოლება შეხვდა ამხანაგობას, დიდი ბრძოლა დასჭირდა ღვინის ვაჭრებთან, რომლებმაც პირი შეჰკრეს არ ეყიდათ ხოლმე ამხანაგობის ღვინოები, ბევრჯერ სრულის დაღუპვის კარზედ იდგა ამხანაგობა, მაგრამ საქმის დამწყებნი ისეთის შეუდრეკელის ენერჯით მუშაობდნენ, რომ ამხანაგობა ბოლოს და ბოლოს გამარჯვებული გამოვიდა ბრძოლიდან; იგი არა მარტო საბოლოოდ დამკვიდრდა, არამედ სხვა ქვეყნებშიაც წაჰბაძეს მის მაგალითს.

როდესაც ასეთი მაგალითი დაინახეს, მაინშოსის ამხანაგობას მალე სხვა სოფლებმაც მიჰბაძეს. 1900 წელს კი არას ხეობის მეღვინეთა ამხანაგობა უკვე 26 იყო. ეხლა ყველა ეს ამხანაგობა შეერთებულია და ეწოდება სახელად „კავშირი არას ხეობის მეღვინეების ამხანაგობათა“. 1500 მეტი წევრი ჰყავს ახლა ამ კავშირსა.

არას ხეობიდან კოოპერატიული მოძრაობა ჯერ მეზობელ მეღვინეობის რაიონებს მოედო, შემდეგ მთელს გერმანიაში გავრცელდა. ამხანაგობათა ორგანიზაცია მომეტებულად გაძლიერდა მე-90-ე წლების ბოლოს, რადგანაც მეღვინეობის კრიზისი ძლიერ გამწვავდა 1893—1898 წლ.

1907 წელს მეღვინეთა ყველა კოოპერატივის რაოდენობა გერმანიაში იყო 174-მდე, და შესდგებოდა ამხანაგობათა სარაიონო კავშირთაგან.

რასაკვირველია, მეღვინეობის კოოპერატიულმა ორგანიზაციამ დიდი გავლენა იქონია მევენახეთა ეკონომიურ მდგომარეობაზე. ვენახებს უკეთ უვლიდნენ, მოსავალი უკეთესი მოდიოდა, ღვინის ხარისხი ამიღოდა და კარგ ფასსაც ჰყიდდნენ, მიწის ფასმაც აიწია და გახდა ორჯერ-სამჯერ მეტად. გერმანიაში ეხლა მეღვინეობის ბევრ რაიონში ისეთი გავრცელებული და მღებული კოოპერაცია, რომ გლეხები თითქმის ყველანი კოოპერაციების წევრებად არიან. მაგალითად, მაინშოსის ამხანაგობაში სოფლის ყველა მოსახლე შედის, ორს გარდა. მთელს არას ხეობაში ასევეა გავრცელებული მეღვინეობის კოოპერაცია.

სხვა ქვეყნებშიაც საინტერესოა კოოპერაციათა მდგომარეობა. სანამ გერმანიის მეღვინეთა კოოპერაციების ორგანიზაციაზე ვილაპარაკებდეთ, ორიოდ სიტყვა ფრანგულ და იტალიურ კოოპერაციებზედაც ვსთქვათ.

საფრანგეთში, სადაც მთელს ქვეყანაზედაც ყველაზე მეტი ღვინო მოდის, კოოპერატიული ორგანიზაციები ძლიერ სუსტად არიან განვითარებული და უმეტეს შემთხვევაში ასსოციაციის სრულიად ელემენტარულ ფორმებს ეკუთვნიან.

აქ კოოპერაციის იდეას უპირველეს ყოვლისა ანხორციელებენ სასოფლო სამეურნეო სინდიკატები, რომლებიც შუამავლობის დახმარებას უწევენ მევენახეებს: ეხმარებიან ღვინის გაყიდვაში, შოულობენ ღვინის ბაზრებსა, იარმუკებსა, ბირჟებსა, ხსნიან სააგენტოებსა, გამოჰყენენ ხოლმე ღვინის ქაშნიკებსა; აწასთანავე სინდიკატების როლი ის არის, რომ თავის წევრთა ღვინოების შესახებ გაზეთებში სწორედ განცხადებებსა, ჰგზავნიან ღვინის ქაშნიკებსა და პრეს-კურანტებსა. დაკვეთილ ღვინის მომზადებაზედაც კი თვითონ მევენახე ზრუნავს თავისავე მიწულში, მხოლოდ სინდიკატი თვალყურს ადევნებს, რომ შეკვეთის პირობანი კარგად, სწორად და კეთილ-სინდისიერად იყვნენ აღსრულებულნი.

არის აგრეთვე სინდიკატებს გარდა მეღვინეობის სპეციალური კოოპერაციები, მაგრამ მათი როლიც მხოლოდ ის „ღონისძიებანი“-ა, რომლითაც კმაყოფილებიან ზემოხსენებული სინდიკატები. კლიენტებად კი ასეთ ორგანიზაციებისა არიან უმეტეს ნაწილად მომხმარებელი საზოგადოებანი და სინდიკატები.

მარტო ღვინის გასაღებაში არა შევლიან მევენახეებს სინდიკატები და კოოპერაციები. ისინი აწყობენ აგრეთვე სამაგალითო ბაღებს ამერიკულის ვაზისას, იქნენ მეღვინეობისათვის და მევენახეობისათვის საქირო იარაღებსა და მასალას, აწყობენ საერთო მოხმარებას გუნთებისას, ნიადაგის გასარმაველ იარაღებისას, პულვერიზატორებისსა და სხვა.

მხოლოდ ამ უკანასკნელ წლებში იწყება საფრანგეთში კოოპერატიული მოძრაობა მეღვინეთა შორის უფრო და უფრო გაძლიერებულ კრიზისის გამო, და ეხლა აწყობენ გერმანიის ტიპის კოოპერაციებს, რომელთა მიზანი არა მარტო საერთო გაყიდვაა ღვინისა, არამედ ღვინის საერთო წარმოებაც. („თავისუფალი მეღვინეები“ მაროსსანის კომუნისა ჰეროს დეპარტამენტში, ლავინისა, და რამოდენიმე სხვაგან).

იტალიაში უფრო გავრცელებულიც არის კოოპერაცია და უფრო განვითარებულიც, ვიდრე საფრანგეთში. იგი დაიწყო 1884 წელს, როდესაც ფლორენციის ახლოს გაიხსნა პირველი „საერთო მეღვინეობა“ (Cantina Sociale). მაგრამ ამ პირველ მაგალითს ცოტა წამბადველი აღმოუჩნდა, და მხოლოდ წარსულ საუკუნის მე-90-ე წლებში ძლიერდება კოოპერატიული მოძრაობა და არსდებიან ახლანი „საერთო მეღვინეობანი“. ამ მოძრაობას ხელი შეუწყვეს უმთავრესად მოსიარულე აგრონომებმა („მოსიარულე კათედრა“), საზოგადო მოღვაწეებმა და პრესამ, რომელთაც საზოგადოდ დიდი ღვაწლი მიუძღვის იტალიაში კოოპერატიულ მოძრაობის გავრცელების საქმეში. ეხლა იტალიაში რამოდენიმე ათეულია ღვინის კოოპერაციათა და „საერთო მეღვინეობათა“, რომელთა ორგანიზაცია საერთოდ გერმანულ ტიპის ორგანიზაციას ემსგავსება. უკვე არსდებიან აგრეთვე კოოპერაციათა კავშირები, რომლებსაც სიზნად გაუხდიათ ახალ კოოპერაციათა დაარსება, აგრეთვე ამხანაგობათაგან ნაწარმოებ ღვინოებისათვის ბაზრის შოვნა.

გარდა სპეციალურ მეღვინეობის კოოპერაციათა, მევენახეებს დახმარებას უწევენ აგრეთვე სასოფლო სამეურნეო სინდიკატები, რომლებიც აწყობენ ღვინის წარმოებასა და გასაღებას, მაგრამ ასეთს ფორმას საურთიერთო დახმარებისას არა აქვს მომავალი, რადგანაც ამ საქმეს ისინი, ისე, სხვათა შორის ემსახურებიან და საშუალება არა აქვსთ ფართოდ დააყენონ იგი.

ავსტრიაში მეღვინეთა კოოპერაციები გაჩნდნენ წარსულ საუკუნის მე-90-ე წლებში. მათი ორგანიზაცია გერმანიის „ვინცი ფერინების“ ტიპის ორგანიზაციაა. აქ ჯერ ცოტა ასეთი კოოპერატივი, მაგრამ ფორმა მათი ორგანიზაციისა ერთი უმჯობესთაგანია.

სვ. ვახვახიშვილი.

(შემდეგი იქნება).

ერის უფლება.

VIII

(დასასრული)

კულტურული თვალთა ხედვით თუ გავსინჯეთ ჩვენი უფლება,—მგონია ამ მხრითაც უნდა გვქონდეს სრული თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობის უფლება. ჩვენი ისტორია ხანგრძლივი და მდიდარია მრავალრიცხოვანი დიდებულის ფაქტებით. მართო ის რათა ღირს, რომ მეცხრამეტე საუკუნემდე ვიცავდით ქრისტიანულ სჯულსა და კულტურას ათასის წლოვითა. და ერთად ერთი ვიყავით ამ ბრძოლაში მილიონობით მოზღვავებულ მუსულმანთა წინააღმდეგ. სულ რომ არ ჩაგყლაპეს და მხოლოდ მესამედი საქართველოსი გაამაჰმადიანეს,— ისიც კარგია, ისიც დიდი ისტორიული გამირობაა ქართველთა.—დასაბამიდან გვქონია ჩვენი ანბანი, მწერლობა საეკლესიო და საერო, მონაწილეობას ვიღებდით ფილოსოფიურსა და მეცნიერულს მოძრაობაში, რომელიც ევროპაში არსებობდა,—წარმოგვიშვა ისეთი ფილოსოფოსები, როგორიც იყო პეტრიწი; ისტორიკოსები, როგორიც იყვნენ ეფრემ მცირე, პატარა გიორგი, დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი და სხვანი; ლიტერატორები, როგორიც იყვნენ რუსთველი, შავთელი, ჩახრუხაძე; — გვქონდა აუარებელი თარგმანი სპარსულიდან, ბერძნულიდან, სომხურიდან, გვქონდა ძლიერ განვითარებული დარგები ხელოვნებისა;—მეთვრამეტე საუკუნეში ახალ ევროპიულ კულტურას გვწაფებოდით, რომ რუსებს არ შეეშალათ ხელი,—დიდი გონებრივი მოძრაობის ხანა იყო ჩვენში ანტონ კათალიკოზის ხანა,— მეცხრამეტე საუკუნეში სხვა პატარა ერებს სულეირ კულტურულ შემოქმედებაში თუ გადავჭარბეთ, თორემ არ ჩამოგჩენილვართ;—ჟამთა ვითარებაში გვქონდა რთული სოციალური წყობილება: სამართალი, მეურნეობა და სხ. და თუ ასეთი ატტესტატი საჭიროა უფლების მოპოვებისათვის, ჩვენც შეგვიძლია გვარიანი ატტესტატი წარვადგინოთ, ოღონდ კი გვაწვენონ—ვის წინაშე? ვინ არიგებს უფლებასა და ვინ ითხოვს ასეთს ატტესტატებსა? — „პატრიარხი“ — კაცობრიობა?.. მაგრამ აკი ზემოდა ვსთქვით, —სამართალსა და კულტურისნობა არ შეეხება,—სამართალმა არსებული ერი თავის ტერიტორიით უნდა მიიღოს თვის მფარველობის ქვეშ და დაიცვას მისი უფლებანი. ამ მხრით, მგონი, ჩვენც გვაქვს უფლება უზენაესს, მართალ სამართალს მივმართოთ, და გარდა რუსეთის მთლიანობისა და ცენტრალიზაციის დამცველთა, გარდა რუსეთის სახელმწიფო იდეის დამცველთა, მგონი ვერავინ წაგვართვის თეორიულად მანც ეს უფლება, როგორც სოფიზმები არ მოიყვანოს ჩვენს წინააღმდეგ.

მაგრამ ისიც კი უნდა ვსთქვათ, რომ ამ ბოლო დროს საქართველოს ნახევარი, აღმოსავლეთის საქართველო პრდაპირ იღუპება. ბევრი მამული გაიყიდა და აუარებელიც გაიყიდება უცხო ელემენტებზედ. მაშასადამე $\frac{1}{2}$ ქართველთა შედარებით უცხო ელემენტებთან შემცირდება, და უფრო და უფრო ნაკლები იქნება 50% ზედ; ეს კი იმის მომასწავებელია, რომ, მაგალითად, 40% ან ნაკლებზედ თუ ჩამოვედით,—მოისპობა ჩვენი უფლება ამ ნახევარ და საუკეთესო საქართველოს ნაწილში! ტერიტორიის დაკარგვას უსათუოდ მოჰყვება დაკარგვა კულტურისა, ეროვნული თავისებურებისა, არარად ვიქცევით,—არარაობა კი სამართლის საგანი არასოდეს არა ყოფილა.

დღეს საქართველო კიდევ არსებობს, მაგრამ ტენდენცია არარაობისაკენაა მიმართული. ჩვენზეა დამოკიდებული რომ ამ ტენდენციას წინააღმდეგი მიმართულება მივსკეთ.

მაგრამ ჩვენ სხვა უფლებაც გვაქვს.—უფლება კანონიერი, დაწერილი და ფუტ განმტკიცებული რუსეთის იმპერატორთაგან. ეს უფლება ისეა ყველასაგან ცნობილი, რომ მაზედ ვრცლად ლაპარაკი არა ღირს. საქიროა მხოლოდ მოვიგონოთ იგი. ბრძოლით დასუსტებულმა საქართველომ რუსეთს მიმართა საშველად, ერთ-მორწმუნე ერსა, რომ დაეცვა იგი მუსულმანთა თავგასულობისაგან. მეფე ერეკლე II-მ რუსეთის იმპერატორისთან, ეკატერინე II-სთან დასდვა ხელ-შეკრულება 1783 წელს. სადაც აღნიშნული იყო, რომ საქართველოში მეფობაც რჩებოდა და სრული ავტონომიური მმართველობაც; მხოლოდ რუსეთის პროტექტორიტი იყო აღიარებული. შემდეგ იმპერატორმა პავლე პეტრეს ძემ 18 იანვრის 1801 წლის მანიფესტში იგივე განიშვებოდა, აგრეთვე აღქსანდრე პირველმა 12 სექტემბერს 1801 წელს; ხელ შეკრულების რამოდენიმე პუნქტი გამოსცვალეს მხოლოდ, მაგრამ საუბედუროდ ხელ შეკრულების პუნქთა გამოცვლას ზედ მოჰყვა ოკუპაცია საქართველოსი და ბოლოს მისი რუსეთის გუბერნიებად გადაქცევა. ამით, ჩვენის იმპერატორის სიტყვით ვაცხადებთ, რომ საქართველოს სამეფოს საუკუნო შეერთების შემდეგ ჩვენს სამეფოსთან, დაცულ იქნება ჩვენ საყვარელ ახალ და ერთგულ ქვეშევრდომთა და მათ სამელობელოთა ყველა უფლება და უპირატესობა და საკუთრება, რომელიც თვითოეულს ეკუთვნის“—ო... (იმპერატორ პავლეს მანიფესტი 18 იანვარს 1801 წ.).—აქ, როგორც ვხედავთ, კიდევ არის აღიარებული საქართველოს არსებობა.—შემდეგ 12 სექტემბერს 1801 წელს აღქსანდრე პირველის მანიფესტში უფრო ნათლადა სჩანს, თუ როგორ აპირებდნენ ხელ-შეკრულების პატივის-ცემასა. „ავედით რა სრულიად რუსეთის ტაბტზედ, სწერია მანი-

ფესტში, ჩვენ ვიხილეთ საქარველოს სამეფო უკვე შეერთებული რუსეთთან, რაიცა 18 იანვარს 1801 წელს ყველას ემცნო... არა ძალის მოსამატებლად, არა ანგარებით, არა ისედაც მთელს ქვეყანაზედ უდიდესის იმპერიის გასაფართოვებლად ვიდრე თავს საქართველოს სამეფოს მართვა-გამგეობა. ერთად ერთი ღირსება ჩვენი და ადამიანობა გვაკისრებს უზენაესს მოვალეობას დავამყიდროთ საქართველოში მმართველობა, რომელიც მართლმსაჯულებას განამტკიცებს... მოვიწვევთ რა თქვენთაგან (ქართველთაგან) ამორჩეულებს ნდობითა და ღირსებით აღჭურვილითა“ო... ამგვარად საქართველო უკვე **„შეერთებული იხილა“** იმპერატორმა ალექსანდრე პირველმა. მაშინ როდესაც 1783 წლის ხელ-შეკრულება მხოლოდ პროტექტორატს ამტკიცებდა და პავლე პირველის მანიფესტი კი იმასავე იმეორებდა, ყველა უფლებათა და უპირატესობათა გარანტიას ჰპირდებოდა არა თუ საქართველოს, არამედ მის სამფლობელოთაც,—შეერთება პავლე პირველის მანიფესტში და ალექსანდრე პირველის მანიფესტში, ცხადია, ერთი და იგივე არ არის.—აქედან იწყება დარღვევა საერთაშორისო ხელ-შეკრულებათა ჩვენსა და რუსეთს შორის. არას ვიტყვით იმაზედ, თუ რამდენჯერ დარჩა ხოლმე მოტყუებული ერეკლე მეფე რუსებისაგან, რამდენჯერ გადაიმტერა რუსეთთან დადებული ფიცის ერთგულობით ოსმალები, სპარსელები და სახანოები, რომლებთანაც საქმე უკვე მოგვარებული ჰქონდა. არას ვიტყვით საქართველოში მომხდარ მღელვარებაზედ, როცა ყოველივე ზემოხსენებულის აზრს მიხვდა მაშინდელი საუკეთესო ქართველობა. მეფობის მოსპობაც და საქართველოს ტახტის მემკვიდრეობის დევნაც იწყეს. ამას მოჰყვა აჯანყებანი, რუსებისაგან აკლება მთელი საქართველოსი, მთელი საშინელი ტრაგედია ჩვენის პოლიტიკურის სიკვდილისა, რამაც გამოიწვია მთელი ჩვენი მაშინდელი გახრწნილება და ოდნავ კიდევ დარჩენილი გმირობაცა...

მხოლოდ ერთი რამ კიდევ ახასიათებს ალექსანდრე პირველის მანიფესტსა და არ შეგვიძლია არ აღვნიშნოთ.

12-ს-ვე სექტემბერს, 1801 წელს, იმპერატორმა ხელი მოაწერა **„საქართველოში მართვა-გამგეობის შესახებ დადგენილებასა“**. იქა სწერია: მთავარ-სარდალი და მთავარ-მართველი და აგრეთვე **„უზენაესი საქართველოს მთავრობა“** უნდა იყოს თბილისში და უნდა შეადგენდეს **„საქართველოს მთავრობასა“**ო.

„უზენაესი მთავრობა“ შესდგება „ოთხი ექსპედიციისაგან“: 1) ექსპედიცია **„აღმასრულებელ საქმეთა“**, 2) **„სახაზინო და სამეურნეო საქმეთა“**, 3) **„სისხლის სამართლის საქმეთა“** და 4) **„სამოქა-**

ლაქო საქმეთა“. ერთის გარდა, აქ მხოლოდ ამორჩეული ქართველები უნდა ყოფილიყვნენ.

„საზოგადო კრება უზენაესს ქართულ მთავრობისა არის ის ადგილი, რომელიც იღებს აველაციებს ექსპედიციებისას, და საბოლოოდ სწყვეტს საქმეებს ხმის უმეტესობითა“ო.

ეს უზენაესი მთავრობა, ანუ ავტონომია კიდევ დარჩა მამასადამე ალექსანდრე პირველის მანიფესტშიაც. მაგრამ არც ეს აგვისრულეს, თუმცა 1783 წლის ხელ-შეკრულების მე-12 მუხლში პირდაპირ ეწერა: **„ეს ხელ-შეკრულება საუკუნოდ არის დადებული. მაგრამ თუ საქმის გამოცვლა საჭირო იქნება, ან ურთი-ერთის სასარგებლოდ მისამატი რამე იქნება,—აღსრულებულ იყოს ყოველივე ესე ურთი-ერთის შეთანხმებითა“**ო.

როგორც ვიცით, არც ერთი მუხლი არ შეუსრულებია რუსეთს, რაც ხელ-შეკრულებაში ეწერა. 1783 წლის მანიფესტში პროტექტორატი იყო აღნიშნული,—სამაგიეროდ მუსულმანები კიდევ უფრო გადავიმტერეთ, რადგანაც, როდესაც ჩვენ ფიცი შევუსრულეთ რუსეთსა, და ამიტომ მუსულმანები კბილებ ალესილები გამოვლავქრნენ ჩვენსკენ,—რუსებისაგან არავითარი დახმარება არ მიგვიღია. პირიქით, გვიღალატეს და დასტოვეს ერეკლე II უმწეოდ. 1801 წლის 18 იანვრის მანიფესტით საქართველოს იერთებენ, მაგრამ მეფობა მაინც რჩება საქართველოში, პოლიტიკურად სრულიად არ ვისპობით. მაგრამ ამასთანავე საქართველოს ეკუთვასაც მივიღეთ. იმავე წლის 12 სექტემბრის მანიფესტით კი საქართველო უკვე სრულიად შეიერთეს, შემდეგ მეფობაც მოსპეს და ბრძანებას უგზავნიდნენ თავიანთ სარდლებს საქართველოში—გადაესწყვიტეთ, საქართველო გუბერნიებად უნდა გადავაქციოთო. მოსპეს გარანტიაც ავტონომიისა, ყველა ეროვნულ უფლებათა და მთელი ასის წლის განმავლობაში ქვეყანამ უწყის, რაც თავს დაგვატყდა.

რითი შეუძლია ვისმეს იმართლოს თავი საერთაშორისო სამართლის წინაშე, როდესაც დოკუმენტები პირდაპირ აღნიშნავენ სამართლის სრულ დარღვევასა ერთის მხრის მიერ?—ან რა უფლებით გველაპარაკებიან სამართლის ფილისტრები,—თქვენი ხელ-შეკრულებანი საბუთებად არ გამოადგებიანო, ძველი საბუთების ძებნა სასაცილოაო და სხვა?—მართალია ძალის წინააღმდეგ არც სამართალი სჭრის ხშირად, არც საბუთი, მაგრამ კიდევ და კიდევ განვიმეორებთ ალფრედ ფულლიეს სიტყვას,—მილიონ ქურდს მხოლოდ უფრო მეტი ძალა აქვს, მეტი სამართალი კი არასოდეს.

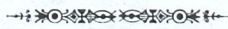
ჩვენც სამართლის წინაშე ვიმართლებთ თავსა, ვეძიებთ ჩვენს უფლებასა, და ვზოულობთ კიდევ, როგორც უზენაესს, იდეალურ საერთაშორისო სამართლის წინაშე, ისე კანონიერ, მომქმედ საერთაშორისო სამართლის წინაშე, — თეორიულად მაინც.

რაც შეეხება ჩვენ უფლებათა განხორციელებ-

ბას, რეალურ მოპოვებას—მართალია ეს საკითხი სულ სხვა სფეროში ტრიალებს, მისი გადაწყვეტა ჩვენი ძალისაგან არის დამოკიდებული, მაგრამ მაინც ყოველთვის ვიტყვი, —რომ კიდევ დაახლოვდეთ, უფლებების მქონე, თვით იდეა მართალ სამართლისა არ მოკვდება,—იგი ოდესმე გაიმარჯვებს. ამის მაგალითი ბევრი ყოფილა ისტორიაში და ეხლაც არის. მოწინავე კაცობრიობის აზრი უკვე აღიარებს ერის უფლებასა თეორიულად მაინც, იდეა ერთაშორის მართალ სამართლისა ფეხს იკიდებს ადამიანთა აზრში, როგორც იდეა უბრალო სამართლისა, და შეიძლება შორს არ იყოს ის რაღაც, როდესაც პირველისათვის ისევე თამამად და მკაცრად გამოვა ადამიანის სინდისი, როგორც მეორესათვის გამოვიდა.

ჩვენც, ქართველებიც არ დავრჩებით ამ საერთაშორისო მოძრაობის გარეშე. „ქმნა მართლისა სამართლისა ხესა შეიქმნს ხმელსა ნედლადო“, სთქვა რუსთველმა, და თუ ერთ ხელში „მართალი სამართალი“ დავიჭირეთ და მეორე ხელში ძალა, დამცველი სამართლისა სახელმწიფოთა უსამართლობის წინააღმდეგ, რაიც ახასიათებს ერთა კეთილშობილურ მისწრაფებას თავისუფლებისადმი, შეიძლება ჩვენც გვეშველოს რამე, შეიძლება ჩვენც დავიჭიროთ ისევე ძველი საბატო ადგილი ერთა შორის, რომელთა რიცხვიდან ისტორიულმა უსამართლობამ ასე უსინდისოდ გამოგვრიცხა, და ისევე გაიანდლოთ ჩვენი ეროვნული არსებობის გამხმარი ხე, ობლად რომა სდგას ძალ-მომრეობისა და უსამართლობის უდაბნოში.

Baton.



უცხოეთის მიმოხილვა

ბიუჯეტის უარყოფა ინგლისში. ინგლისის ზემო პალატამ უარყო ქვემო პალატის მიერ მიღებული და დამტკიცებული ბიუჯეტი. აგერ ორასი წელიწადი გადის, რაც ინგლისის კონსტიტუციის ისტორიაში ასეთი მაგალითი არ მომხდარა. წერილობითი კონსტიტუციის ძალით ლორდთა პალატას, რასაკვირველია, უფლება ჰქონდა არ მიეღო ქვემო პალატის დადგენილება, მაგრამ ვინ არ იცის, რომ ინგლისის პარლამენტის ცხოვრება უფრო ჩვეულებით კანონმდებლობას ემორჩილება ვიდრე წერილობითსა, რომ ინგლისელი უფრო ტრადიციითა და ძვალ რბილში გამჯდარ ზნე-ჩვეულებით სცხოვრობს ვიდრე ნაწერ-კანონით. ამიტომაც არის, რომ ტრადიციის დარღვევა ინგლისელებმა თავიანთ ძართად კანონების დარღვევად მიიჩნიეს, ეს შემთხვევა ხელზედ დაიხვიეს და ლორდთა პალატის სამუდამო გაუქმების საბაზად გაიხადეს. მერე რამ გამოიწვია ასეთი ძირითადი უთანხმოება, განხეთქილება და ურთიერთობის გამწვავება სახელმწიფო მანქანის ორ მთავარ ნაწილისა, რომელნიც დღემდის დიდის თანხმობითა და ერთსულოვანებით მუშაობდნენ? მთავარი მიზეზი ორია. ჯერ ერთი, ქვემო პალატის მიერ მიღებული ახალი კანონი საადგილ-მამულო

გადასახადის მომატების შესახებ, მეორე—ორი უკიდურესი მიმართულება შესახებ სავაჭრო-საბაჟო პოლიტიკისა. ახალი კანონი საადგილ-მამულო გადასახადების მომატების შესახებ განსაკუთრებით ლორდებისა და მდიდარ მემამულეთა წინააღმდეგ არის მიმართული. ეს სამართლიანი კანონი ლორდებმა უსამართლოდ მიიჩნიეს და ქვემო პალატას ბიუჯეტის უარყოფით გადაუხადეს სამაგიერო. მეორე მიზეზი განხეთქილებისა—პროტექციონიზმი თუ თავისუფალი ვაჭრობა—დიდი ხნის განმავლობაში დედამოძი იყო ორ მთავარ პარტიისა. დღემდე ინგლისის ვაჭრობა-მრეწველობას ქიშპობას ვერაფერ უწევდა, რადგან ინგლისის საქონელი თვითონვე იფარავდა თავის თავს ქიშპობისგან თავის ხარისხით. მაგრამ უკანასკნელ ხანებში ამერიკისა, იაპონიისა და უფრო კი გერმანიის საქონელმა იმდენად აიწია, რომ ევროპაშიაც და ინგლისის კოლონიებშიაც კი შეიჭრა და ბევრ ადგილიდან გამოდევნა ინგლისის საქონელი. ლორდები ინგლისის მრეწველობის ხსნას ისევე ბაჟების შემოღებაში ეძებენ და დაჟინებით თხოულობენ პროტექციონიზმის აღდგენას.

ორივე პალატის დავაში ჩაერია ინგლისის მეფე, რომელმაც გადასწყვიტა წრევანდელ სესიის დათხოვნა. ამით, რასაკვირველია, არ თავდება საუკუნოებში შექმნილი შუღლი, პირიქით, შეიძლება მხოლოდ ეხლა იწყებოდეს დასაწყისი დასასრულისა, რომელიც ძალიან დიდხანს გასტანს და ძირამდე ამღვრეს ინგლისის შინაურ ცხოვრებას.

* *

ბალკანეთის ფედერაცია. მივიწყებულ სლავიანოფილთა მივიწყებული ოცნება კვლავ გამოცოცხლდა. ძლივს გაჰქრა ბუნდოვანი აჩრდილი სრულიად სლავიანთა კავშირის შესახებ და მის მაგივრად თავი წაუყო სერბიისა. ბულგარეთისა და ჩერნოგორიის ფედერაციამ. შარშანდელი მწვავე სილა ავსტრო-ბუნგარეთისა დღესაც ვერ მოუნდებიათ სლავიანებს, რომელთაც ვერ იქმნა და ვერ ელირსათ შეერთება, ერთმანეთის ზურგის მიცემა და გერმანელთა ტალღის შეჩერება. ან კი როგორ ელირსებათ. ჩეხები თავიანთ სამიფოს აღდგენაზე ფიქრობენ და დანარჩენ სლავიანებისთვის არა სცალიათ, პოლონელები კი უფრო ავსტრიას უჭერენ მხარს და უფრო მისგან მოვლიან ხსნას. ვიდრე მონათესავე რუსეთისგან, რომელიც ამ საქმეში ერთი ხელით გულმოდგინეთ ანგრევს იმას, რასაც აკეთებს მეორე ხელით. შარშან მოტყუებულ სერბიას თავისი პატარა მეზობლის ბულგარეთისა უფრო სჯერა ვიდრე რუსეთისა, რომელიც საქმეში პირდაპირ არ ერევა, მაგრამ შორიდან ცეცხლს უკეთებს და სცდილობს როგორმე ხორცი შეასხას ბალკანელ სლავიანთა კავშირის იდეას. ამას წინათ ბულგარეთის მეფე ზედი-ზედ ორჯერ ეწვია თავის მეზობელ სერბიას და სძირკველი ჩაუყარა მომავალ ოფიციალურ ხელშეკრულობას. მაგრამ გერმანელებიც ფხიზლობენ და ცდილობენ მომავალ ფედერა-

ციას უკანინდან გაუჩინონ მტერი. ოსმ.ლეთი აღმოცერად უყურებს თავის მეზობელთა კავშირს და მხათ არის ხელი გაუწოდოს ავსტრიასა და გერმანიას, რომელთაც ლათინური რუმინიაც მხარს აძლევს და ჰპირდება დახმარებას. სწორედ რომ გაუგებარი კომბინაცია ხდება. ოსმალეთი, შარშან ავსტრიის მიერ დაჩაგრული და დაბრყვებული ოსმალეთი, რომელსაც ერთი ხელის მოქნევით ორი უშველებელი პროვინცია ჩამოათალეს, დღეს უმეგობრდება გუშინდელ მტერს და სამუდამოთ იგიწყებს გუშინდელ შეურაცხყოფას თუ ბალკანეთის ფედერაცია მართლა განხორციელდა ამ ახლო ხანში ხელახლად უნდა გამოიქრას ევროპიელ მტერმოყვართა რუჟა. ერთის მხრით შეკავშირდებიან რუსეთი, საფრანგეთი, ინგლისი, ბალკანეთთა წვრილი სამეფონი და იტალია, რომელიც ფაქტიურათ ჩამოშორდა სამთა კავშირს, მეორე მხრით კი ავსტრო-უნგრეთი, გერმანია ოსმალეთი და პატარა რუმინია. ამბობდნენ და ამბობენ, ვითომ იაპონიაც ავსტრო-გერმანიის კავშირს ემხრობაო, მაგრამ გადაჭრით ჯერ-ჯერობით არაფერი ითქმის, რადგან იაპონია თავის საკუთარ პოლიტიკას ადგია, თავის გზით მიდის და ამ საქმეებში თავის მომხრეობას არაფრით არ იჩენს.

* *

ადმირალი ტოგო. სწორეთ იმ დროს, როცა რუსეთმა ერთხელ კიდევ მიიხედა შორეულ აღმოსავლეთისკენ და ერთხელ კიდევ დაინახა ლანდი მომავალ ბრძოლისა იაპონიასთან, ჩვენი კარგი ნაცნობი ადმირალი ტოგო ჩამოშორდა იაპონიის ფლოტს, რომელიც მან შეჰქმნა, აღზრდა, ბრძოლაში გაიყვანა და საქვეყნო დიდება და სახელი მოუპოვა. ტოგო ჯერ კიდევ ახალგაზდაა, აღსავსე ენერგიით, ხალისით, ძალითა და მტკიცე ხასიათით. მას კანონით კიდევ შეეძლო რვა წელიწადი ემსახურა და დამთავრებინა თავისი ქმნილება. მაგრამ არ დასცალდა. მთავრობისა და ტოგოს შუა შავმა კატამ გაირბინა.

ოთხი წლის წინათ ტოგომ შეიმუშავა ვრცელი გეგმა იაპონიის ფლოტის გაძლიერების შესახებ. იმის ანგარიშით 1911 წელს იაპონიის ფლოტი უნდა დასწეოდა გერმანიის ფლოტს და შესძლებოდა ამერიკის ფლოტთან გამკლავება. საიონჯის სამინისტრომ ტოგოს გეგმა შეჰკვეცა და ხუ-

თის მაგივრად შვიდ-წლამდე გასკიმა მისი განხორციელება. შარშან კაცურას სამინისტრომაც შეამოკლა საზღვაო ხარჯი და დააგვიანა ახალ გემების აშენება. თუმცა რუსეთის დამარცხება უფრო ტოგოს ფლოტს უნდა მიეწერის ვიდრე ოიამას მხედრობას, მაგრამ იაპონიის მთავრობამ გამარჯვების შემდეგ მთელი თავისი ყურადღება ხმელეთის ჯარს მიაქცია და ფლოტი თითქო ათვალწუნა კიდევ. „ბებერი ზღვის მგელი“ (ასე ეძახიან ეხლა ტოგოს) გრძობდა ამას და ჩიოდა, მაგრამ ვერაფერს გახდა და ბოლოს თავიც დაანება საზღვაო შტაბის ხელმძღვანელობას.

ტოგო 16 წლისა ძლივს იყო რომ გემზე ავიდა და სამუდამოთ შესწირა ზღვას თავი. სპეციალური საზღვაო განათლება მიიღო ინგლისში, შეითვისა ინგლისელთა საზღვაო ტრადიციები, ზედმიწევნით შეისწავლა ეს ხელობა, შვიდი წლის შემდეგ დაუბრუნდა თავის სამშობლოს და მთელი თავისი ახალგაზღობა, ძალ-ღონე, სული და გული შესწირა თავის სამშობლოს მომავალ დიდებასა და ძლიერებას.

ალბათ ყველას ახსოვს მისი „საქმენი საგმირონი“ რუსეთ-იაპონიის ომის დროს. ამ საქმეში მან ისეთი ღვაწლი დასდო თავის სამშობლოს, ისეთ ხიფათისგან იხსნა და ისეთის გვირგვინებით შეამკო მისი ისტორია, რომ მისი ერი მუხლს მოიყრის მის წინაშე და ოქროს ასოებით ჩასწერს მის სახელს თავის ისტორიაში.

ინგლისელნი და ამერიკელნი ტოგოს იაპონელ ნელსონს უწოდებენ, სხვების სიტყვით კი ნელსონი ტოგოს ვერ შეედრება. ტოგოს უფრო მეტი ხიფათი მოელოდა ვიდრე ნელსონს რუსეთის ფლოტი ომის დასაწყისს ორჯერ სჭარბობდა იაპონიის ფლოტს, მაგრამ ტოგომ თავის გენიოსობით სძლია ორჯერ ძლიერი მტერი და ამით, ჯერ ერთი, სრულიად დაუკარგა რუსეთს იაპონიის დაპყრობის იმედი, და მეორე—გზა გაუკაფა ოიამას ჯარს მანჯურიისკენ, რომელიც მთავარი მიზეზი იყო საშინელ ომისა.

ალი.

—*—*—*

რედაქტორ-გამომცემელი სვ. ყიფიანი.

გამოვიდა და იყიდება წერა-კითხვის საზოგადოებაში ახალი წიგნი:

კვილი საქართველო.

ტომი I.

საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების კრებული, გამომცემელი კქვ. თაყაიშვილის რედაქტორბათ.

ეს წიგნი უფასოდ დაეთმებათ საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების ნამდვილ წევრებს, რომელთაც შემოეტანათ 1909 წელს საწევრო გადასახადი (3 მან.). ასეთ წევრებს, ტფილისში მცხოვრებთ, შეუძლიანთ მაადან წიგნი წერა-კითხვის საზოგადოებაში, ხალა ქალაქს გარედ მცხოვრებთ წიგნი ფოსტით გაეგზავნებათ. ფასი წიგნის 3 მან. 50 კან. (3—უ—1)